

Kultura
svima

SMJERNICE ZA INKLUZIVNE KULTURNE PRAKSE

impressum

Autorice i urednice: Marta Baradić, Maja Krištafor, Dunja Matić, Maja Ogrizović

Podrška: Tina Tus, Iskra Šanko, Inkluzivno kulturno vijeće mladih Kultura svima

Lektura: Željka Macan

Dizajn: Anja Kralj i Kultura svima dizajn tim

Tisak: Tiskara Helvetica

Hej!

Sufinancira
Europska unija

Projekt udruge Filmaktiv, naziva Kultura svima financiran je sredstvima Europske unije u okviru Programa Impact4Values. Projekt sufinancira Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske. Financirano sredstvima Europske unije. Izneseni stavovi i mišljenja su stavovi i mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima i mišljenjima Europske unije ili Europske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Europska unija ni EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njega.

uvod

Stvarajući Smjernice za inkluzivne kulturne prakse koje imate u rukama ili na ekranima, razmišljale smo kako ovaj dokument učiniti što korisnijim, kako ponuditi teorijski okvir, predstaviti aktualne politike, zakone i smjernice, ali i ponuditi one opipljive, praktične savjete. Jedan sveobuhvatni how to koji je rezultat desetljeća pokretanja i provedbe inkluzivnih projekata, desetljeća maštanja o ovom trenutku kada će se okupiti sjajne stručnjakinje poput Dunje, Marte i Maje i pomoći nam ostaviti nešto iza sebe. Pomoći nam u osnaživanju svih nas za inkluzivno djelovanje. I to nešto da bude poticaj drugima, ohrabrenje za prvi korak, poguranac za svaki idući — jer inkluzivne kulturne prakse stvaraju solidarniju i uključiviju zajednicu. Zajednicu kojoj svi pripadamo i zajednicu koju svi gradimo — zajedno.

I ne zaboravimo, inkluzija je civilizacijska norma. Ona je neupitna sadašnjost. I spremni smo biti inkluzivni. Stvarati i podržavati inkluzivne kulturne prakse. Za sve nas; za sve one koji.e ne mogu izaći iz kuće jer nemaju lift, jer je stepenica na ulazu u zgradu nesavladiva, jer na putu do odredišta nema mjesta za pješake od parkiranih automobila, jer nas ona ista nepremostiva stepenica čeka na ulazu u kino / galeriju / kazalište; za sve one koji.e se mogu kretati, ali si kulturu ne mogu priuštiti; za sve one koji.e se ne osjećaju pozvanima na sudjelovanje u kulturi ni na njezino stvaranje; za sve one koji o kulturi čak niti ne razmišljaju. Inkluzivne kulturne prakse su tu za sve nas. Na nama je da ih podržimo, da stvaramo, da dođemo i svojim prisustvom (po)kažemo kako nam je važno, važno je. Ove su Smjernice za sve nas.

Hvala vam na tome što smo u ovome zajedno.

sadržaj

UVOD U INKLUZIJU I INKLUZIVNE KULTURNE PRAKSE	4
ŠTO je inkluzija?	4
ZAŠTO je inkluzija u kulturi i umjetnosti važna?	5
KAKO provoditi inkluzivne prakse?	6
 RAZGOVOR O INKLUZIJI: Što nas brine / što nas ljuti / što možemo učiniti?	 8
 INKLUZIVNE PRAKSE: rad s ciljanim skupinama	 14
Prostorna inkluzija	15
Socioekonomska inkluzija	24
Rodna inkluzija	30
Dobna inkluzija	35
 PRAVNI OKVIR	 42
Na što nas obvezuje zakon?	42
 ALATNICA	 44
Želim znati više. Gdje mogu dobiti još informacija?	44
 ZAHVALE	 49
 POPIS LITERATURE	 50

uvod u inkluziju i inkluzivne kulturne prakse

ŠTO je inkluzija?

Definirala bih je kao mogućnost, kao mogućnost da ljudi žive život, da imaju mogućnost zabaviti se ići na dejt, educirati se, uživati u mladosti, srednjoj dobi, trećoj dobi...

Inkluzivnost bi bila po meni otvorena mogućnost, da netko ima osjećaj da može u nečemu sudjelovati. Ne mora nužno u tome i sudjelovati, ali da ima osjećaj da može, da zna da može, kada dođe tu pred ovu zgradu da ima osjećaj da može tu ostati i provesti neko vrijeme.

Ti prvo moraš osigurati da sve bude dostupno da bi ljudi počeli dolaziti i da to nije jednom godišnje i jednom mjesečno nego redovito. Ti daješ poruku: svi ste mi važni.

U inkluzivnom društvu ne trebaš uključiti ni jednu moždanu stanicu da bi konzumirao kulturu. To ti je toliko dostupno i jednostavno da možeš samo otići u kazalište i pogledati predstavu.

Pokušavajući objasniti pojam inkluzije, Susan Kenyon (2003) ističe da smo uspjeli prepoznati što znači društvo koje isključuje, ali nažalost nemamo viziju društva koje bi bilo inkluzivno. Zbog toga je promišljanje inkluzivnih praksi često započinjalo definiranjem onih barijera koje stoje na putu inkluzivnosti. Različiti oblici isključenosti prepoznati su kao nametnute nemogućnosti sudjelovanja u uobičajenim aktivnostima zajednice u kojoj osoba živi. Ipak, u proteklih dvadesetak godina inkluzija je postala važna društvena vrijednost o kojoj se sve češće razmišlja, razgovara i piše. To nam omogućuje da napravimo i mali mentalni i retorički zaokret. Umjesto da započnemo ovu priču negativno, navodeći sve načine na koje osobe ili čitave društvene skupine mogu biti izuzete ili spriječene od sudjelovanja u društvenom životu, odlučile smo razmotriti načine na koje se sudjelovanje može poticati, razvijati i prakticirati. Inkluziju još uvijek možemo definirati kao uklanjanje barijera koje otežavaju ravnopravno i slobodno sudjelovanje svih građanki i građana u različitim domenama društvenog života. Međutim, također je možemo definirati kao mogućnost ravnopravnog sudjelovanja u zajedničkom kreiranju društvenog života. Ovdje nas pritom zanima jedan konkretan dio tog društvenog života: onaj kulture i umjetnosti.

Razgovarajući s radnicama i radnicima na području kulture i umjetnosti o tome što za njih znači kultura, odgovor je često bio: Sve. Pa kultura je sve, govorili su, način na koji živimo, način na koji smatramo što je vrijedno u životu, način na koji tretiramo sebe i druge. Kultura je sve što nas okružuje, odnosi, ljudi, moda, razgovori, jezik, slikovnice, glazba, svakodnevni život, doslovce sve... Pa, ako je sve to što čini kulturu, onda bismo sigurno trebali i raditi na tome da kultura bude za svih, dostupna svima. Pritom, ovo otvaranje kulture i umjetnosti ne odnosi se samo na dostupnost uživanja u kulturno-umjetničkim proizvodima. Inkluziju razumijemo i kao priliku da se kulturu i umjetnost zajednički i stvara.

ZAŠTO je inkluzija u kulturi i umjetnosti važna?

Započnimo s onim temeljnim što nam kultura i umjetnost donose, ma koliko se to možda na prvu činilo banalnim. Većina osoba s kojima smo razgovarale kao ključnu važnost kulture i umjetnosti istaknula je užitek, zadovoljstvo, dobar osjećaj:

Kultura koja je meni najbitnija jako je vezana s emocijom koju proizvede. Bilo zbog toga što mi je neka super fora informacija postala poznata i objašnjena kroz neku izložbu, bilo da me nečija izvedba na pozornici dirnula.

Radije bih da je moja mama sretna taj dan jer je pogledala super izložbu, ona će o tome pričati danima.

Ja mislim da je to dobar osjećaj. Da se ti možeš dobro osjećati u tom prostoru gdje ćeš dobiti i neku vrstu društvenosti...

Kulturno-umjetnička događanja mogu biti prostor povezivanja, kroz druženje, razgovor i dijeljenje iskustava. Osim toga, kulturno-umjetnički sadržaji nerijetko se bave marginalnim, nevidljivim, manje poznatim i prepoznatim temama. Kao takvi, mogu nam pružiti drugačiji pogled, predstaviti perspektive i probleme koji su u javnom prostoru zanemareni te tako poticati kritičko razmišljanje, (samo)refleksiju i empatiju.

Kultura mora biti društveni katalizator, ona mora biti korektor društvenih zbivanja, ona je u tom smislu šire dobro, zbog toga što se bavi rubnim stvarima, stvarima o kojima se ne želi ili je neugodno pričat.

Obogaćuje te kao osobu, a ima i onaj moment gdje se makneš i vidiš nešto novo, inspiriraš se, pa možda i tebe potakne da nešto napraviš, da djeluješ.

Dobri događaji, dobar art, dobri prostori, dobri mediji, tekstovi, mijenjaju ljude. Na način da si do tog trenutka bio ovakav i mislio si to, a nakon toga kažeš čovječe to nije tako, bio sam u zabludi, bio sam loš.

Kako se može naslutiti iz ovih kratkih komentara, kultura je često i mjesto informi-

ranja i neformalne edukacije. Ona može nadomjestiti ili nadograditi sadržaje koji nam u našem primarnom okruženju, kod kuće ili u školi, možda nedostaju. Može nas usmjeriti na neke drugačije teme koje nam nisu ulazile u vidokrug, kao što može potaknuti nove interese i sklonosti za koje nismo znali da ih imamo ili da ih uopće možemo imati. Potrebno je ponuditi priliku da se taj interes razvije. Ta je prilika važna. Ona je važna zbog stjecanja novih znanja, promišljanja, a onda i poticanja pozitivnih društvenih promjena. Te pozitivne društvene promjene teško se mogu širiti ako ostaju zatvorene i pristupačne samo uskom krugu ljudi. Zbog toga tražimo načine kako taj prostor kulture i umjetnosti otvoriti, kako kulturu učiniti dostupnom. Na kraju (ili na početku), ako ni zbog čega drugog, onda zbog dijeljenja tog dobrog osjećaja.

KAKO provoditi inkluzivne prakse?

Ove Smjernice napisale smo kako bismo različitim akterima i aktericama u kulturi pomogle u tome da svoj rad učine otvorenijim, dostupnijim i — inkluzivnijim. S obzirom na to da su prepreke na tom putu razne, podijelile smo tekst u nekoliko tematskih poglavlja, kako bismo se na tom putovanju svi lakše snalazili i hrabrije djelovali.

Prvo poglavlje naslovljeno **Razgovori o inkluziji: što nas brine, što nas ljuti, što možemo učiniti** osvrće se na sumnje, strahove i poteškoće na koje nailazimo kada razmišljamo o inkluzivnim praksama ili ih pokušavamo provoditi. Otvoreno govorimo o nepovoljnim radnim uvjetima, nedostatku financijskih sredstava, vremena, znanja i kompetencija kao temeljnih uvjeta za kvalitetan razvoj inkluzivnih praksi u kulturi. Samim time, prvo poglavlje pokušava ponuditi odgovore na neke od prepoznatih poteškoća, ukazati na male promjene koje je moguće poduzeti u okviru postojećih mogućnosti, kao što su poticanje suradnje i neformalne razmjene znanja kroz kontinuiranu i otvorenu komunikaciju.

Dok je prvo i uvodno poglavlje bilo općenito i poslužilo nam da se upoznamo s temom i počnemo promišljati o važnosti inkluzije, drugo poglavlje **Inkluzivne prakse: rad s ciljanim skupinama** donosi niz praktičnih smjernica. U svrhu što bolje preglednosti i jasnoće, ovaj je dio podijeljen u pet manjih cjelina: **Prostorna inkluzija za osobe s invaliditetom** nudi informacije o različitim oblicima prostornih prepreka (fizičke, arhitektonske, senzoričke), kao i upute za njihovo uspješno savladavanje; **Prilagodba sadržaja za osobe s invaliditetom** otkriva nam kako sadržaje u kulturi učiniti dostupnima ciljanim skupinama, kako krenuti s prilagodbom sadržaja i što sve ona uključuje; zatim govorimo o **Socioekonomskoj inkluziji**, odnosno otvaramo pitanje ekonomske dostupnosti kulture i umjetnosti, ne samo korisnicama i korisnicima kulturnih sadržaja, već i potencijalnim radnicama i radnicima u kulturi; naredna pokriva područje **Rodne inkluzije** i pruža temelje za razumijevanje ključnih pojmova koji se odnose na rodni identitet, izražavanje i inkluzivnost, a posljednji dio **Dobna inkluzija** odnosi se na inkluz-

bilješke
**bilješke za tvoje
inkluzivne prakse:**

8

RAZGOVOR O INKLUZIJI: što nas brine / što nas ljuti / što možemo učiniti?

A što je posao kulture ako posao kulture nije posredovati sadržaj građanima? Kultura nije, mi ne radimo za sebe to što radimo, radimo za nekoga. Čuvanje i obrada, istraživanje građe nema smisla ako se to ne komunicira na van. To samo po sebi nema smisla ako to ne uđe u neki smislen odnos spram publike.

Razvijanje inkluzivnih praksi na području kulture i umjetnosti u proteklom je godinama postala važna agenda kulturnih politika, kako na svjetskoj, tako i na nacionalnoj razini. Međutim, još uvijek je riječ o novim praksama, što otvara mnoga pitanja i nepoznanice. Jesam li obrazovan.ana, kompetentan.ana, kvalificiran.ana za rad s različitim društvenim skupinama? Kako prilagoditi i otvoriti svoj program i sadržaj novim korisnicama i korisnicima, sudionicama i sudionicima ili stvarateljicama i stvarateljima? Hoće li prilagodba sadržaja utjecati na njegovu kvalitetu? Kada i kako usvojiti nova znanja koja su za tu prilagodbu potrebna, pored svih ostalih obaveza i zadataka koje već obavljamo? Što kada projekt kroz koji razvijamo te prakse završi? Inkluzija, kao otvaranje i širenje dostupnosti kulturno-umjetničkih sadržaja, neupitna je društvena vrijednost. No, prakticiranje i širenje te vrijednosti, u sektoru koji je na razne načine potkapacitiran i zanemaren, nije bez svojih izazova. U ovom ćemo poglavlju zato pokušati odgovoriti na neka od ključnih pitanja koja smo u razgovorima s radnicama i radnicima prepoznale. Ono što slijedi osnovne su postavke i uvjeti za inkluzivne prakse u kulturnom radu koji mogu pomoći pri njihovoj uspješnijoj i sigurnijoj provedbi.

— Suradnja

Meni je samo to iskustvo rada s korisnikom, kada ti radiš program ne za nekoga, nego u suradnji s nekim tko će u konačnici imati neku korist od tog programa, meni je to najveći plus jer to je totalna razlika, jer ti skupa radiš.

Ne možemo mi biti ti koji ćemo reći drugima što oni rade, nego moramo propustiti zajednicu u svoj krug, smatrati ih sebi ravnima

i samim time dati njima pravo da kažu što misle i to uvažiti. I onda su oni krenuli pričati iz svoje perspektive, kako im ide iz dana u dan kretanje po prostorima kulturnih institucija, a i sadržajno koliko su bili zakinuti kao mladi ljudi koji si nisu mogli priuštiti da odu pogledati običan film bez pratnje i kad sam shvatila koliko je ta slika... svi smo mi toga svjesni što mi mislimo da određeni nedostatak predstavlja, ali, kad vam netko to kaže iz prve ruke, samo imate taj moment, au šit, zar tebi to nije omogućeno?

Jedna od temeljnih nesigurnosti koju smo prepoznale u razgovorima s radnicama i radnicima u kulturi tiče se pitanja kompetencija za rad s ciljanim društvenim skupinama. Radi se o društvenim skupinama koje imaju svoje specifične potrebe. Kroz dosadašnje obrazovanje i radno iskustvo možda nismo imali priliku informirati se o pojedinostima tih potreba, zbog čega ne znamo kako im pristupiti. Na taj je problem moguće odgovoriti suradnjom. Suradnja sa stručnjakinjama i stručnjacima udrugama i drugim oblicima građanskih inicijativa, najsigurniji je način za stjecanje potrebnog znanja za provedbu i razvoj inkluzivnih praksi. Između ostalog, umjesto da radimo za koga, ljepše je, uzbudljivije i korisnije, raditi s kim.

Suradnja je važna zbog:

- **Informiranje.** Samo kroz otvoren razgovor i ravnopravan rad s pripadnicama i pripadnicima određene društvene skupine ili stručnjakinjama i stručnjacima za određeno područje možemo saznati na koje načine se zajednički mogu graditi inkluzivne prakse. Samostalna izrada programa za pojedinu skupinu, vjerojatno će dovesti do niza propusta. Kako bismo to izbjegli, nužno je razvijati suradničke modele kao metode informiranja i stjecanja znanja o konkretnim poteškoćama s kojima se pripadnice i pripadnici određene skupine svakodnevno susreću i potrebama koje su neophodne da se te poteškoće prevladaju. Pritom, ne treba zaboraviti i na potrebe koje nisu samo odgovor na prepreku, već predstavljaju i izvor zadovoljstva, užitka i radosti. Koji i kakvi sadržaji ih zanimaju? U čemu bi voljeli sudjelovati i kako? Koja znanja, vještine i iskustva oni.e donose u ovu priču?
- **Stjecanje iskustva.** Stručna literatura, priručnici i smjernice poput ovih korisno su sredstvo informiranja, ali bez praktičnog iskustva oni ostaju nepotpuni. Koje sve prepreke postoje za dolazak od točke A do točke B, prelazanje ceste, ulaz u zgradu, služenje WC-om, gledanje filma ili izložbe, posuđivanje ili vraćanje knjige? Potrebno je svjedočiti o tome kako prostor, sadržaj ili praksu doživljavaju pripadnice i pripadnici određenih društvenih grupa, ne bismo li taj prostor, sadržaj ili praksu vidjeli drugačije: prepreke i potencijale koji su nam do tada, iz naše perspektive, ostajali nevidljivi. Razgovarajući s pojedinkama i pojedincima koji su po prvi puta sudjelovali u inkluzivnim programima, često smo mogli čuti refleksije i razmišljanja o osobnoj neupućenosti ili neznanju; iz-

raze poput „nisam bio.la svjestan.na“ ili „nisam mogao.la ni zamisliti“ kako za nekoga izgleda obično prelaženje ceste ili čekanje autobusa, a kamoli odlazak na kulturno događanje. Suradnja kao izlaganje drugačijem životnom iskustvu ne djeluje samo kao čin informiranja, već i kao čin osobnog osvještavanja. Pročitane informacije mogu izbljediti, ali iskustveno znanje ostaje.

- **Primjene stečenog znanja.** Nova znanja koja smo stekli možemo postupno primjenjivati u praksi i tom dobrom praksom ponuditi primjer drugima. Dobar se model može preslikati, prilagoditi nekom drugom okruženju, gdje, kada, kako i koliko je to moguće. Gdje, kada, kako i koliko ključni su čimbenici u ovom nastojanju. Riječ je o malim pomacima za koje treba puno vremena i dobre volje. Stečena znanja primjenjujemo onoliko koliko možemo, gdje možemo, kada i kako možemo. Ali zadržavamo volju i želju da se makar i mala primjena, prilagodba i promjena dogode.
- **Stvaranja novih veza i širenja prostora djelovanja.** Suradnja podrazumijeva uključivanje drugih akterica i aktera, povezivanje s drugim pojedinkama i pojedincima, udrugama, organizacijama i institucijama. Na taj se način mreža suradnica i suradnika, korisnica i korisnika širi i obogaćuje. S tim socijalnim kapitalom povećavaju se i prilike za stjecanje novih znanja i vještina koje u otvorenom prostoru djelovanja cirkuliraju brže i funkcioniraju učinkovitije.

—Kontinuitet

Za pokrenut takvu stvar bi trebalo sustavno raditi na tome u smislu da to nije stvar slučaja, nego da se na tome radi.

Prije par godina je pojam u natječajima za kulturu bio razvoj publike, sada je to inkluzivnost i opet nas tjera da pokušamo doseći neki standard koliko možemo i bilo bi dobro da se dosegne i zadrži taj standard, a ne da sve ostane na razini nekog projekta.

Eto ja sam sad sebi oprala ruke, oni su tu bili, super. Šta s tim? Kud to ide? Gotov projekt i nema toga više.

Kontinuitet je nešto što tu jako nedostaje.

Rad kulturnih institucija, a osobito rad udruga civilnog društva, ovisan je o projektnim ciklusima. Natječajni putem kojih stječemo financijska sredstva u svojim će propozicijama sadržavati ključne riječi, buzzwords, kojima svoj prijedlog programa treba prilagoditi. To je jedan od načina na koji se mogu poticati pozitivne društvene promjene, ali te promjene teško mogu zaživjeti ako ovise samo o projektima. U jednom projektnom ciklusu preferirat će se i poticati rad na jednoj društvenoj agendi, u drugom projektnom ciklusu, preferirat će se i poticati nešto drugo. Rad na promjeni ne može ovisiti o pojedinačnom projektu. A opet, u stvarnosti, najčešće o tome i ovisi. Zbog toga se često stječe dojam da je važno samo ono što u projektnom prijedlogu piše da će se postići, a ne i realnost onoga što se

provedbom pojedinog projekta može postići. U realnosti, jednim projektom može se postići vrlo malo, pogotovo ako se ne nađe način da se postigne kontinuitet prakse. Zbog toga je potrebno promišljati o tome kako ostvariti kontinuitet rada i onda kada nam okolnosti ne idu u prilog.

Jedan od načina na koje se može „prevariti“ kratkoročnost i potaknuti kontinuitet je redovna komunikacija među institucijama, organizacijama i udrugama. Također se potrebno povezati s obrazovnim institucijama te stručnjakinjama i stručnjacima za određena područja; prepoznati na koji način iz jednokratne suradnje razviti odnos informirane podrške. Ako postoje prepreke u ostvarivanju kontinuirane suradnje, moguće je raditi na ostvarivanju kontinuirane komunikacije.

Kontinuirana komunikacija važna je zbog:

- stjecanja poznanstava i osnaživanja društvenih veza
- upoznavanja kolegica i kolega, kao i stjecanja uvida u njihove pojedinačne vještine i znanja
- dijeljenja informacija, izlaganja primjerima dobre prakse, kao i učenja iz tuđih pogrešaka
- potencijalnog koordiniranja, usklađivanja i/ili diverzifikacije praksi i sadržaja
- izgradnje neformalne mreže podrške i pomoći.

— Komunikacija

Treba izbjegavati meta jezik, što mi ne radimo, nego ga jako volimo, jako volimo zvučati svi sebi jako pametno. I to je elementarni problem - što volimo zvučati sami sebi i svojim kolegicama jako pametno i sve smo jako pametne, a teta Đurđa ne zna što smo rekla.

Rekla bih možda i da se radi o tome da nešto nije adekvatno iskommunicirano općoj populaciji i onda, ako ne razumiješ što je to, zašto bi u tome sudjelovao? Trebaš imati neko predznanje. Ali mislim da bi se to moglo ishendlati na način da se jednostavnije komunicira.

U Rijeci primjećujem da se premalo aktera ove scene bavi publikom. Sadržaj, projekti, festivali, nisu privatni događaji. To se radi javnim novcem i namijenjeno je javnosti, nekakvoj publici, a premalo se bavi publikom, potrebama publike, mišljenjem publike, razvijanjem publike, razvijanjem aktivnosti kojima bi se privuklo više publike.

Svaka grana umjetnosti obilježena je određenim diskursom, to jest, specifičnim jezikom ili načinom govora. To znači da jezik kojim se služimo kako bismo prenosili (posredovali) kulturno-umjetničke sadržaje obično obiluje stručnom terminologijom. Najave i opise sadržaja pišu stručnjaci_kinje koji_e su taj diskurs i njemu pripadajuće pojmove upoznali tijekom svojega obrazovanja. Međutim,

takav specijalizirani jezik, premda je u određenoj mjeri i u određenim okolnostima potreban ili makar poželjan, može djelovati i kao prepreka u komunikaciji. Takav će jezik prenijeti informaciju onim pojedinkama i pojedincima koji.e već raspoložu odgovarajućim rječnikom i tako će informacija ostati ograničena i dostupna samo probranoj publici. Razgovarajući s radnicama i radnicima u kulturi i umjetnosti, dolazimo do zaključka kako su i oni.e svjesni.ne toga da to može odbiti potencijalnu publiku i čak su oni.e sami.e nerijetko pokazali odbojnost prema takvim načinima izražavanja. Jezik može biti presudan u odluci hoćemo li doći na predstavljanje knjige, pogledati predstavu ili izložbu. Zbog toga bi bilo korisno razmotriti drugačije načine komunikacije koji zadržavaju stručnost pristupa, ali pokazuju i potrebnu razinu jezične fleksibilnosti. Jednostavnije rečeno: poželjno je razmotriti pristupačnije načine predstavljanja sadržaja, ne bi li on tako bio dostupan i onoj publici koja ne pripada određenoj struci i ne raspolaze stručnim vokabularom. Takav zahvat ne bi trebalo tretirati kao banalizaciju i puko pojednostavljivanje, nego kao vježbu „dvojezičnosti“. Kojim riječima prenijeti poruku da se njezin smisao zadrži i prenese široj publici – težak je, ali važan zadatak. Osobito je tome tako kada uzmemo u obzir činjenicu da je pisani tekst o nekom sadržaju prvi kontakt koji ćemo s tim sadržajem ostvariti.

Rad na komunikaciji ne odnosi se samo na jezik kojim pišemo najave programa. Rad na komunikaciji može se ticati i odabira samog sadržaja. Koristeći jednostavne ankete i upitnike, možemo istražiti potrebe, interese i želje krajnjih korisnika. Njihove preferencije mogu se razlikovati od naših, ali samo ako smo o njima informirani, možemo ući u proces pregovaranja i eksperimentiranja. Za početak, takvo istraživanje pruža uvid u teme koje ih najviše zanimaju i u toj domeni možemo tražiti sadržaje koje smatramo dovoljno kvalitetnima i prikladnima. Na taj način, publika stječe aktivniju ulogu u kreiranju programa.

— Kvaliteta

Stvari su se još zakomplicirale s Europskim socijalnim fondom jer se od kulture, u našoj siromašnoj zemlji u kojoj se za kulturu jako malo izdvaja, traži da popunjava funkcije socijalne države i zapravo socijalnog sektora, tako da se nekoliko zadnjih godina veliki dio radnica i radnika u kulturi ne bavi više samo osnovnim djelatnostima zbog kojih su osnovani, nego ganjaju projektne cikluse da bi osigurali plaće.

To je neka vrsta maske, kao bavimo se njima, pa se bavimo kroz radionicu keramike, ali ne bavimo se njima zapravo. Tu mi je kritika. S tim da ne mislim da te udruge rade išta loše, pokušavaju preživjeti. Ali to je nametnuto i kroz upitnike. Na primjer: Koje vi marginalizirane skupine zadovoljavate ovim projektom? I onda skužiš da nije bitno više nešto drugo, nego koliko je kućica označeno.

Hejtam iz perspektive što bi to značilo da, ako se stvarno ideš

povijati i prilagođavati, da to znači smanjenje kvalitete programa, to je rad sa zajednicom na neki drugi način, nije to kulturni program.

Jedna od češćih kritika na koju smo naišle u razgovorima o inkluzivnim praksama tiče se pretpostavke da približavanje i otvaranje kulturno-umjetničkih programa podrazumijeva njihovo pojednostavljivanje ili podređivanje trendovima. Druga kritika koja se vezuje uz inkluzivne prakse u kulturi i umjetnosti tiče se osjećaja da radnice i radnici u kulturi preuzimaju na sebe ulogu socijalnih radnica i radnika, zaduženih za rješavanje složenih socioekonomskih i egzistencijalnih problema, umjesto da se bave proizvodnjom i produkcijom kulture i umjetnosti. Ova kritika vezuje se uz ranije iznesen problem nedostatka kompetencija za rad s pojedinim društvenim skupinama, kao i uz povezani problem nedostatka financijskih sredstava, infrastrukturnih i kadrovskih uvjeta koji su potrebni da bi se preuzelo nove zadatke. Uz to se vezuje i osjećaj neiskrenosti, formalnosti, dojam da se nešto radi samo kako bi se zadovoljilo propozicije natječaja. Radi se o legitimnim pitanjima i kritikama na koje je potrebno ponuditi odgovore.

- Prilagoditi sadržaj ili producirati sadržaj za ciljane društvene skupine ne znači napustiti prostor kulturno-umjetničkog djelovanja, već proširiti prostor kulturno-umjetničkog djelovanja.
- Prilagodba bilo kakvog sadržaja mora uključivati pomoć drugih. Uključiti stručnjakinje i stručnjake s drugih područja ne mora značiti gubitak autoriteta, već samo drugačiju raspodjelu zaduženja, što posljedično dovodi do širenja (i vlastitog) fundusa znanja.
- Pažljivije odabrati jezik komunikacije nije istovjetno pojednostavljivanju jezika, već se može sagledati kao intelektualna i kreativna vježba. Ta vježba zahtijeva dodatni mentalni napor i trud koji je potrebno uložiti da bi se iskoračilo iz uobičajenog načina rada, ali ona zauzvrat pomaže boljem razumijevanju kulture i umjetnosti, kao i poticanju interesa među onim pojedinkama i pojedincima koji/koje su iz te domene dotad bili.e isključeni.e.
- Uvažavanje ukusa i interesa koji odstupaju od naše ideje poželjnih ukusa i interesa ne mora značiti zaokret ka komercijalizaciji i opadanju kvalitete. Umjesto toga, može nas informirati o društvenim trendovima koji su nam unutar našeg okruženja promakli. Može nas potaknuti na to da potražimo kompromisna rješenja, sadržaje koji su sposobni zadržati visoku razinu kvalitete, a da svejedno komuniciraju sa širom publikom.
- Inkluzivne prakse nisu prakse „donošenja kulture i umjetnosti drugima“ već prakse uključivanja drugih u zajednički proces stvaranja kulture i umjetnosti.

Glavni problem nedostatka infrastrukturnih, financijskih i kadrovskih uvjeta ozbiljna je prepreka u radu na inkluzivnim praksama. Zbog toga i ovom prilikom, uz nužnost onih sustavnih, podsjećamo na veliku važnost malih promjena. Što mogu učiniti u okvirima svojih mogućnosti? To je prvo i osnovno pitanje koje postavljamo kada govorimo o inkluziji.

bilješke: *bilješke*

[illegible]

INKLUZIVNE PRAKSE: rad s ciljanim skupinama

Nakon kratkog uvoda, u ovom poglavlju donosimo smjernice za rad s ciljanim skupinama. Poglavlje je podijeljeno u nekoliko manjih cjelina od kojih je svaka posvećena jednom konkretnom izazovu i/ili potrebi ciljane skupine s kojom želimo raditi. Stoga, drugo poglavlje donosi nam informacije o: prostornoj inkluziji, inkluziji koja se tiče prilagodbe sadržaja, socioekonomskoj te rodnoj i dobnoj inkluziji. To ne znači da ovime zatvaramo krug ciljanih skupina s kojima želimo raditi ili da druge elemente isključenosti ne prepoznamo, već da su ove Smjernice podloga za stvaranje specifičnih, individualiziranih, našim praksama prilagođenih smjernica. Onih koje odgovaraju specifičnim potrebama, promjenjivim potrebama, koje osluškuju i uključuju.

Prostorna inkluzija

Kulturni život važan je dio ljudskog iskustva te bi svi trebali imati jednaku priliku participirati u njemu. Uz pravo na kvalitetnu zdravstvenu i socijalnu skrb, pravo na jednaku participaciju u kulturi jedno je od osnovnih prava koja utječu na razvoj ljudi, a posljedično i na samu zajednicu, bez obzira na invaliditet. Nažalost, osobe s invaliditetom često se suočavaju s preprekama u pristupu institucijama u kulturi, poput muzeja, kina i kazališta, ali i prostorima nezavisne kulture. Jedna od temeljnih prepreka je nedostatak znanja o potrebama ove ranjive društvene skupine, posljedično i svijesti te razumijevanja među onima koji kreiraju sadržaj i upravljaju prostorima u kulturi o potrebama osoba s invaliditetom, što dovodi do nenamjernog isključivanja. Prostorna inkluzija znači da su fizički prostori i programi dostupni svima, bez obzira na invaliditet. Nedostatak pristupa kulturi može imati značajan utjecaj na živote osoba s invaliditetom te može dovesti do osjećaja izolacije i marginalizacije. Također može spriječiti osobe s invaliditetom da sudjeluju u društvenom životu i da razviju svoj puni potencijal. Stoga je dostupna kultura neophodna za ostvarivanje inkluzivnog, solidarnog i pravednog društva. Ona omogućuje osobama s invaliditetom da ravnopravno sudjeluju u svim aspektima života, uključujući i kulturni život. U ovom tekstu ćemo se fokusirati na to kako subjekti u kulturi mogu promicati prostornu inkluziju za osobe s invaliditetom. Ponudit ćemo smjernice i prijedloge za uklanjanje prepreka i stvaranje prostora u kulturi koji su pristupačni svima.

Važno! Važno je znati da neki prijedlozi za prostornu inkluziju i prilagodbu jednostavno neće moći biti ostvarivi kod vas, pogotovo ukoliko se radi o starijim zgradama. Cilj ovih smjernica nije nagovoriti vas na to da se preselite na drugu lokaciju, već osvijestiti sve nas da je nužno sagledati realne mogućnosti prilagođavanja u konzultaciji s osobama s invaliditetom, kako sadašnjim, tako i budućim korisnicima vaših programa, ali i potencijalnim kolegama. I sama u stvaranju sadržaja u kulturi. Ovaj dio vodiča nudi smjernice, ali je neophodno prije svega napraviti procjenu izvedivosti te prilagodba pristupiti postupno i u suradnji s onima za koje se prostor prilagođava.

O kojim preprekama govorimo kada je riječ o prostornoj inkluziji?

— **Fizičke prepreke:** Mnogo prostora u kulturi smješteno je u starim zgradama koje nisu prilagođene osobama s invaliditetom. Te su zgrade često bez liftova, rampi i prilagođenih WC-a, što otežava ili u potpunosti onemogućuje pristup osobama s poteškoćama kretanja, odnosno osobama koje za kretanje koriste kolica i druga pomagala za kretanje.

— **Arhitektonske prepreke:** Čak i u novim zgradama, dizajn i izgradnja prostora u kulturi nisu uvijek prilagođeni standardima pristupačnosti. Stepenice bez odgovarajućih rukohvata ili građene 'ukoso', uski hodnici i nedostatak prostora za manevriranje invalidskim kolicima mogu otežati kretanje osobama s invaliditetom.

— **Senzoričke prepreke:** Osobe oštećena vida i sluha mogu se suočiti s poteškoćama u razumijevanju sadržaja (izložbi, predstava ili filmova) ako ne postoje alternative poput audio-opisa, titlova ili taktilnih eksponata.

— **Komunikacijske prepreke:** Informacije o programima i uslugama kulturnih institucija često nisu dostupne u različitim formatima, što može otežati informiranje slijepim i slabovidnim osobama - kako u tiskanim sadržajima, tako i u online verzijama na web stranici. To uključuje i korištenje inkluzivnog jezika kojim se osobe s invaliditetom dodatno poštuje koristeći ispravnu terminologiju.

Što moramo znati prije no što krenemo u prostornu inkluziju?

Prije nego što krenemo u ostvarivanje prostorne inkluzivnosti, neophodno je jasno definirati dva ključna elementa.

— **Ciljana skupina:** Koga želimo uključiti u ovaj proces? Tko su korisnice i korisnici prostora čiju inkluzivnost želimo poboljšati? Tko su budućie korisnice i korisnici kojima želimo osigurati ravnopravni pristup? Razumijevanje specifičnih potreba i izazova s kojima se određena skupina suočava bitno je za donošenje informiranih odluka o prilagodbama.

— **Cilj:** Što želimo postići kroz prostornu inkluziju? Koji su naši dugoročni i kratkoročni ciljevi? Jasna definicija ciljeva pomaže nam pri usmjeravanju napora i

fokusiranju na resurse. Važno je postaviti realne ciljeve i možda krajnji cilj podijeliti u manje ciljeve, čije je ostvarivanje u skladu s našim mogućnostima.

Ukoliko ne postoji dovoljan doticaj s ciljnom skupinom, neophodno se bolje informirati. To može uključivati provedbu istraživanja kroz ankete, intervjuje ili fokus-grupe s osobama iz ciljane skupine kako bismo dobili izravne povratne informacije o njihovim potrebama i iskustvima. Također, ukoliko smo u mogućnosti, dobro je posavjetovati se sa stručnim osobama koje se bave temom prostorne inkluzije ili rade s osobama s invaliditetom (poput udruga, centara ili institucija) koje nam mogu pomoći u boljem razumijevanju i mogućnostima prilagodbe. Suradničkim radom s relevantnim dionicama i dionicima na razvoju strategije i plana za ostvarivanje prostorne inkluzije možemo izgraditi čvrstu osnovu za stvaranje prostora koji su inkluzivni, pristupačni i u kojima se svi.e osjećaju dobrodošlo.

Nakon što smo jasno definirali ciljeve prostorne inkluzije, prelazimo na sljedeće korake za ostvarivanje napretka.

Procjena postojećeg stanja kroz tri dimenzije

— **Fizička procjena:** Provođenje detaljnog pregleda fizičkog prostora potrebno je da bi se identificirale sve prepreke koje mogu spriječiti osobe s poteškoćama kretanja u slobodnom i nesmetanom kretanju prostorom. To uključuje elemente poput liftova na stepenicama, običnih liftova, širine hodnika, prostora za manevriranje invalidskim kolicima, prilagođenih WC-a. Dodatno, dobro je imati prilagođen i čvrst rukohvat na stepenicama koji počinje na nultoj etaži i nastavlja se i nakon posljednje stepenice te povišenu rampu za pristup prostoru kolicima. U proces pregleda fizičkog prostora potrebno je uključiti osobe kojima je ta prilagodba namijenjena kako bi nas kroz taj proces mogli voditi i sugerirati nam koje su prilagodbe potrebne i na koji ih način provesti.

— **Senzorička procjena:** Senzorička procjena odnosi se na procjenu iskustva osoba s vidnim, slušnim ili kognitivnim invaliditetom u prostoru. To uključuje provjeru dostupnosti alternativnih sadržaja poput audiodeskripcije¹, taktilnih eksponata², titlova... Za osobe s poteškoćama vida važno je osigurati dobro osvijetljenje u prostoru, na materijalima koristiti kontrastne boje (primjerice žutu i crnu) kako bi osobe mogle bolje razlikovati sam tekst, koristiti taktilne oznake za snalaženje u prostoru te Brailleovo pismo. Za osobe oštećena sluha možemo osigurati titlove, prijevod na hrvatski znakovni jezik, sisteme za pojačavanje zvuka ili induktivne petlje³. Za osobe s kognitivnim poteškoćama, možemo osigurati jednostavno

---

¹ Audiodeskripcija služi za opisivanje filmova, kazališnih izvedbi, muzejskih i galerijskih izložbi te scenskih ili izvedbenih umjetnosti.

² Taktilni eksponati su vrsta izložaka dizajniranih tako da ih se može istraživati putem dodira. Koriste se različiti materijali, teksture i oblici, pružajući senzorno iskustvo i direktnu interakciju s objektima.

³ Induktivna petlja umanjuje ili potpuno isključuje pozadinske zvukove te tako pomaže korisnicima i korisnicima slušnih aparata da zvuk čuju čišće i jasnije.

navigiranje, jasne instrukcije, predvidive rutine i programe prilagođene različitim razinama učenja.

— **Komunikacijska procjena:** Analiza dostupnosti informacija i komunikacije u prostoru uključuje: provjeru dostupnosti komunikacije na hrvatskom znakovnom jeziku; jesu li tiskani materijali u većem fontu i s dovoljno velikim kontrastom; postoji li mogućnost prilagodbe za osobe s invaliditetom na samoj web-stranici; nalaze li se u prostoru vizualne oznake i simboli; jesu li informacije o dostupnim prilagodbama jasne i vidljive. Cilj komunikacijske procjene je identificiranje potencijalne barijere u komunikaciji s osobama s invaliditetom, ali i s osobama izvan dominantnog govornog područja i predlaganje rješenja za njihovo uklanjanje, uzimajući u obzir mogućnosti s kojima institucija ili organizacija u kulturi raspolaže.

Važno! Važno je znati da je prostorna procjena (i implementacija) tekući proces. Ukoliko ste u mogućnosti, bilo bi dobro redovito provoditi procjene u svrhu postupnog i kontinuiranog rada na poboljšanju pristupačnosti.

Na temelju procjene pristupačnosti, sljedeći korak je **razvijanje plana za rješavanje identificiranih prepreka**. Plan treba biti realan, izvediv i usklađen s dostupnim resursima. Nakon procjene ćemo možda po prvi puta osvijestiti koje su sve mogućnosti prilagodbe u prostoru te je moguće da će to osvještavanje povući sa sobom neku vrstu emocija. Važno je znati da nakon osvještavanja barijera ne trebamo osjećati krivnju, već možemo biti potaknuti na to da s novim znanjem krenemo stvarati inkluzivnije prostore. Također, nekada za naše planove nemamo dovoljno resursa ili kapaciteta - što je sasvim u redu. Procjena, kao i prilagodba prostora je proces koji nije jednokratna, već je prvi korak prema novom razmišljanju o inkluziji. Proces je postupan, a jedino je važno da u njegove faze ne zaboravimo uključivati i same korisnice i korisnike. Korisnice i korisnike ćemo pitati što im je potrebno ili ćemo ih zamoliti da testiraju ono što smo postavili kako bi nam dali povratnu informaciju. Njihovo sudjelovanje osigurava da plan i provedba budu primjereni potrebama i očekivanjima ciljane skupine.

Svaka prostorna prilagodba za osobe s invaliditetom često ima i svoju sekundarnu skupinu korisnika i korisnika, poput osoba starije životne dobi, osoba koje privremeno imaju poteškoće kretanja ili roditelja s dječjim kolicima, za koju istovremeno činimo prostor inkluzivnijim.

Obuka radnica i radnika u kulturi za rad s osobama s invaliditetom

Osoblje koje radi u prostoru ima ključnu ulogu u osiguravanju inkluzivnog iskustva za sve korisnice i korisnike. Važno je da se osoblje osjeća ugodno i spremno

za komunikaciju s osobama s invaliditetom te da zna kako im pružiti adekvatnu podršku. Ukoliko se u našem okruženju ne susrećemo često s osobama s invaliditetom, ponekada možemo osjećati zbunjenost oko toga što smijemo pitati i što je primjereno ponašanje.

Što mogu pitati i učiniti?

— **Pitati osobu s invaliditetom što joj je potrebno.** Pitanje može biti postavljeno otvoreno, tako da ne pretpostavljate što je osobi potrebno, već da joj date mogućnost da vam sama odgovori je li joj potrebna pomoć. Primjerice 'Mogu li vam biti od pomoći?' ili 'Postoji li nešto što mogu učiniti za Vas?'

— **Pitati osobu smijemo li je dodirnuti** prije nego što to učinimo, primjerice prilikom navođenja slijepih i slabovidnih osoba u prostor. Dodirivanje osoba bez pristanka, iako može biti u najboljoj namjeri, nije primjereno.

— U situacijama kada osoba s invaliditetom može komunicirati, **pokazujemo poštovanje i razgovaramo izravno s njom**, a ne samo s njezinom pratnjom. Razgovor o osobi s invaliditetom u trećem licu kao da ona ne može sudjelovati u razgovoru, izraz je nepoštovanja i može rezultirati time da se osoba osjeća isključeno i degradirano.

— **Koristiti inkluzivni jezik.** Jezik se stalno mijenja i raste te uvijek tražimo nove i bolje načine komuniciranja. Prilikom komunikacije važno je izbjegavati korištenje uvredljivog ili paternalističkog jezika. Tako je, primjerice, umjesto zastarjelog izraza 'invalid' bolje koristiti izraz 'osoba s invaliditetom' ili umjesto izraza 'slijepac' koristiti 'osoba s oštećenjem vida' ili 'slijepa osoba' te umjesto 'gluhonijema osoba' koristiti gluha osoba. Za više primjera korištenja inkluzivnog jezika, pogledajte Alaticu.

— **Pokazati strpljenje i razumijevanje.** Komunikacija s osobom s invaliditetom možda će potrajati malo duže, no važno je da pritom ne pokažemo frustraciju, već prilagodimo svoj način komunikacije.

Prilagodba sadržaja osobama s invaliditetom

Inkluzija za osobe s invaliditetom ne odnosi se samo na pristup prostoru, već se radi o osiguravanju jednake participacije u ulozi korisnika i korisnika, ali i stvarateljica i stvaratelja kulture. To znači da treba uzeti u obzir različite potrebe svih pojedinki i pojedinaca i pri razmatranju samog sadržaja u kulturi. Kina, koncerti i kazališta često ne nude prilagodbe poput prevođenja znakovnog jezika, audiodeskripcije ili titlova, što je bitno za osobe oštećena sluha ili vida. Također, ponuda fleksibilnog rasporeda sjedenja, prilagodljivih prostora i različitih mo-

gućnosti rasporeda može zadovoljiti različite potrebe. Primjerice, opuštene izvedbe s prilagođenim osvjetljenjem i razinama zvuka mogu biti pristupačnije osobama sa senzornom osjetljivošću. Međutim, pristupačna sjedala ponekad mogu biti skuplja ili nisu uključena u popuste i promocije, što ponovno predstavlja problem u ostvarenju inkluzivnosti. Kada je sadržaj u kulturi uključiv, potiče osobe s invaliditetom na aktivno sudjelovanje u kulturnim događanjima. Takav sadržaj potiče i bavljenje umjetnošću, književnošću, filmom i drugim oblicima izražavanja koji doprinose društvenoj integraciji. U ovom tekstu ćemo se fokusirati na to kako subjekti u kulturi mogu učiniti svoj sadržaj dostupnim uvažavajući različite potrebe ciljanih skupina.

Važno! Kao i u prethodnom poglavlju, važno je znati da je proces prilagodbe dinamičan i zahtijeva kontinuirano učenje i prilagođavanje. Potrebe i preferencije korisnika mogu se mijenjati s vremenom, a tehnološki napredak nudi nove mogućnosti za inkluzivnost. Stoga je bitno da se subjekti u kulturi aktivno bave ovim procesom i traže nove načine da učine svoj sadržaj dostupnim svima, suradnjom i zajedničkim radom upravo s osobama s invaliditetom kako bi odgovorili na prave potrebe skupine za koju se želi napraviti određena prilagodba.

Kako napraviti sadržajnu procjenu

Prvi korak u prilagodbi sadržaja je sadržajna procjena, odnosno analiza programa i sadržaja koji se nude u prostoru s obzirom na njihovu pristupačnost osobama s invaliditetom. Tu je na umu važno imati tri skupine osoba:

— **Osobe oštećena vida:** Uključuje slijepe i slabovidne osobe. Imamo li dostupna audio vođenja izložbi, audiodeskripciju filmova i predstava, mogućnost opisa eksponata na Brailleovu pismu ili male 3D eksponate za taktilnu senzoriku?

— **Osobe oštećena sluha:** Uključuje gluhe i nagluhe osobe te osobe s teškoćama sluha. Koristimo li prilikom projekcije filma ili kazališne predstave inkluzivne titlove (čak i ako je film na hrvatskom jeziku)? Postoji li mogućnost prevođenja naših sadržaja na hrvatski znakovni jezik ili korištenja simultanog prevoditelja znakovnog jezika? Koristimo li indukcijske petlje kako bi osobe s kohlearnim implantatima mogle slušati zvuk kroz slušne aparate?

— **Osobe sa senzornom osjetljivošću:** Uključuje osobe s osjetljivošću na zvuk, svjetlo ili druge senzorne podražaje. Postoji li mogućnost da u svojim prostorima prilagodimo zvuk? Možemo li na svojim događajima prilagoditi svjetlo ili osigurati prigušeno i ravnomjerno osvjetljenje bez bljeska?

Ovo su samo neki od faktora koje je važno uzeti u obzir kod procjene sadržaja za osobe s invaliditetom. Važno je da se kontinuirano upoznajemo sa specifičnim potrebama svojih korisnika i korisnika i da prema tome prilagođavamo svoje programe i sadržaje.

Kako mogu započeti s prilagodbom sadržaja?

Nakon analize mogućnosti prilagodbe, sasvim je u redu ako se osjećate kao da vas čeka jedan zastrašujuć ili težak zadatak. Iako bi bilo sjajno kada bismo mogli svaku izložbu, predstavu, koncert ili prikazivanje filma učiniti pristupačnima, to ispočetka neće biti moguće, i važno je da to znamo. Zato krećemo malim koracima te postupno stvaramo više inkluzivnih sadržaja.

— **Sveobuhvatno informirajmo o pristupačnosti:** Na mrežnim stranicama i promotivnim materijalima pružamo sveobuhvatne informacije, uključujući fizički pristup, senzorne prilagodbe, komunikacijsku podršku i dostupne resurse kako bi korisnice i korisnici bili. e pravovremeno i inkluzivno informirani, ali i kako bismo srodne subjekte potaknuli na slično djelovanje. Pritom koristimo inkluzivni jezik (dostupan u Alatinici), a na promotivnim materijalima služimo se većim fontovima te većim kontrastom boja. Ukoliko za to imamo dostupne resurse, na mrežnim stranicama možemo omogućiti inkluzivnu prilagodbu za osobe s invaliditetom.

— **Ponuda fleksibilnog rasporeda sjedenja i opcije gledanja:** Ponuda fleksibilnih rasporeda sjedenja i opcija gledanja korak je prema osiguravanju toga da sadržaji u kulturi budu dostupni svima, bez obzira na njihove fizičke sposobnosti ili preferencije.

Na ovaj način, prostori za sjedenje i gledanje prilagođavaju se različitim skupinama kao što su:

— **Korisnice i korisnici invalidskih kolica:** Dostupna mjesta u prostoru za sjedenje koja su pristupačna korisnicama i korisnicima invalidskih kolica omogućavaju dobar pogled na scenu ili ekran. Također je važno osigurati dovoljno prostora za manevriranje invalidskim kolicima u prostoru za sjedenje.

— **Osobe s teškoćama kretanja:** Dostupna mjesta u blizini ulaza ili izlaza, te u blizini sanitarija. Ukoliko je moguće, dobro je osigurati da stubišta budu opremljena rampom ili liftom ili da se sjedeća mjesta nalaze u prizemlju.

— **Osobe oštećena vida:** Dostupna mjesta u blizini zvučnika ili sustava za auditivni opis ili pak osiguravanje uređaja za audiodeskripciju. Također je važno osigurati da su prostori za sjedenje dobro osvijetljeni.

— **Osobe oštećena sluha:** Dostupna mjesta u blizini titlova ili prevoditelja znakovnog jezika. Također je važno osigurati da su prostori za sjedenje dobro osvijetljeni.

— **Osobe sa senzornom osjetljivošću:** Dostupna mjesta u mirnom dijelu pros-

tora, daleko od izvora jake buke ili bljeska.

Osim fleksibilnih rasporeda sjedenja, subjekti u kulturi mogu ponuditi i druge opcije gledanja, kao što su:

— **Stajaća mjesta:** Ova opcija može biti dobra za osobe koje ne mogu ili ne žele sjediti dulje vrijeme.

— **Sjedala na podu:** Ova opcija može biti dobra za osobe koje žele biti bliže sceni ili ekranu.

— **Odvojene sobe za gledanje:** Ove sobe mogu biti opremljene dodatnom opremom, kao što su indukcijske petlje za osobe s kohlearnim implantatima ili auditivni opis za osobe s oštećenjem vida.

Važno je da prilikom prilagodbe surađujemo s osobama s invaliditetom kako bismo utvrdili koje su im opcije sjedenja i gledanja najvažnije. Također je važno da se ove opcije jasno označe i da su lako dostupne.

— **Omogućiti više osjetilna iskustva:** Možemo dizajnirati izložbe i izvedbe koje uključuju višestruka osjetila, poput dodira, mirisa i zvuka, kako bismo posjetiteljima i posjetiteljima s različitim osjetilnim potrebama pružili cjelovitije iskustvo.

— **Taktilni eksponati:** Izrada eksponata ili opisa eksponata s taktilnim elementima kao što su izbočene teksture, naljepnice na Brailleovu pismu i taktilne replike artefakata, služi tome da se posjetiteljice i posjetitelji s oštećenjem vida uključe kroz dodir.

— **Korištenje titlova:** Možemo prikazati titlove za govorni dijalog i zvučne efekte na ekranima tijekom filmova, kazališnih predstava i multimedijских prezentacija. Prikazujemo titlove bez obzira na jezik kojim se govori, odnosno prikazujemo titlove i ako se sadržaj emitira na hrvatskom jeziku.

— **Auditivni opisi izložbi:** Auditivni opisi koji govore o vizualnim detaljima, radnjama i kontekstualnim informacijama za izložbe, omogućuju posjetiteljicama i posjetiteljima oštećena vida da razumiju i dožive sadržaj.

— **Simultani prevoditelji:** Možemo pružiti usluge prevođenja u stvarnom vremenu pomoću tumača ili tehnologije (primjerice, titlovi uživo, prijevod na znakovni jezik).

— **Induktivne petlje:** Možemo instalirati sustave induktivne petlje (također poznate kao slušne petlje) u prostorima za izravni prijenos zvuka do slušnih pomagala i kohlearnih implantata opremljenih televizajnicama.

bilješke:

ské: byšské

[illegible]

Socioekonomska inkluzija

Ja mislim da je odgovor u sistemu obrazovanja prije nego kad ti dođeš do kulture. Djeca su mi bila u vrtiću, kad ti osjetiš koliko sati tvoje djetete provodi više sa sistemom nego s tobom, ti shvatiš da, ako je sistem dobar, djeca mogu biti potpuno drugačiji ljudi.

U prvoj polovici 2024. platforma za promicanje dostupnosti kulture i društvene solidarnosti Kultura svima provela je seriju radionica s ciljem poticanja inkluzivnih kulturnih praksi i pružanja podrške radnicima i radnicima, organizacijama i institucijama u njihovu nastojanju da svoj rad učine otvorenijim i dostupnijim. Polaznicama i polaznicima tada je ponuđen upitnik s pitanjima koja se izravno ili neizravno tiču problema klasne inkluzije. Zanimalo nas je u kojoj mjeri u svom radu posvećuju pažnju prilagodbi i dostupnosti sadržaja osobama nepovoljnijeg socioekonomskog statusa. Analiza podataka prikupljenih upitnikom pokazuje kako socioekonomska inkluzija još uvijek nije u fokusu kulturno-umjetničkog rada. Socioekonomski uvjeti u kojima odrastamo igraju ključnu ulogu u mnogim aspektima našeg života, pa tako mogu utjecati i na odnos koji ćemo razviti prema kulturi i umjetnosti. Stupanj obrazovanja naših roditelja, sadržaji kojima od najranijih dana jesmo ili nismo izloženi, knjige, filmovi, glazba, odlasci u kazalište, na izložbe ili koncerte bit će značajan čimbenik u izgradnji naših vlastitih navika, sklonosti i preferencija. Drugim riječima, socioekonomski uvjeti određuju hoćemo li biti u mogućnosti razviti navike uživanja u kulturi i umjetnosti.

U Republici Hrvatskoj tek je krajem 2023. medijalna neto plaća prešla iznos od 1000 eura. To znači da polovica radnica i radnika prima manje od 1000 eura, a mnogi od njih s tim iznosom trebaju zadovoljiti i pokriti sve svoje potrebe i potrebe svoje obitelji. Dodajmo tome i da je ta medijalna plaća daleko niža od prosjeka zemalja u čije prakse se ugledamo i koje težimo kopirati. Kad se raspolaže iznosima s kojima se ne može ni preživjeti mjesec (u mnogim državama Europske unije 1000 eura je ispod praga siromaštva), jasno je da kulturna proizvodnja i potrošnja većini nisu i ne mogu biti prioritet.

Dakle, ako tijekom odrastanja, u našem neposrednom okruženju, nismo bili izloženi određenim praksama, postoji mogućnost da za tim praksama nećemo osjećati potrebu. Obrazovni sustav tu može uskočiti, nudeći i otkrivajući sadržaje koji nam inače ne bi bili dostupni. Zbog toga je uloga obrazovanja, pogotovo osnovnoškolskog jer je obavezno, mnogostruka i vrlo značajna: kroz suradnje s kulturnim institucijama, organizacijama i udrugama, škola nam može ponuditi puno više od obaveznog znanja zadanog nastavnim planom i programom. Organizirani odlasci u kino, kazalište, knjižnicu i muzej za neku će djecu biti prvi susret s takvim programima i posebna prilika da u njima uživaju. Međutim, takvi susreti često nisu sistematizirani ni ustaljeni, zbog čega njihova organizacija ovisi o dobroj volji pojedinki i pojedinaca: pojedinih djelatnica i djelatnika u kulturnim institucija-

ma, učiteljicama i učiteljima te nastavnicama i nastavnicima u školama. Kako saznajemo iz razgovora s radnicama i radnicima u kulturi, interes za suradnju često postoji, ali postoje i razne prepreke koje stoje na putu ka njezinoj realizaciji. Jedna od često spomenutih prepreka je organiziranje prijevoza, koji je jako skup. Zatim je tu i sveprisutna birokracija, nužnost da se za svaki takav izlet dobije pismeni pristanak roditelja. Sve to može biti demotivirajuće, kako za djelatnice i djelatnike u školi, tako i za radnice i radnike u kulturi.

Zbog toga, premda ne možemo utjecati na cijenu prijevoza i papirologiju koja je nužna da bi se posjet nekom kulturno-umjetničkom prostoru ostvario, možemo ponuditi nekoliko alternativnih prijedloga.

Prijedlozi za socioekonomsku inkluziju

— **Formaliziranje suradnje:** Suradnja između osnovnih i srednjih škola i institucija i organizacija u kulturi ne bi trebala ovisiti o entuzijazmu pojedinki i pojedinaca, već bi mogla biti okvirno propisana kurikulumom. Na taj način, škole bi pokazale da prepoznaju važnost koju kultura i umjetnost mogu imati za djecu i mlade. Ta važnost nadilazi estetske vrijednosti i tiče se: razvoja kritičkog razmišljanja; razvoja kreativnih potencijala; informiranja o suvremenim temama, ne samo u umjetnosti, već u društvu u kojem živimo; povezivanja s vršnjakinjama i vršnjacima; otkrivanja novih prostora u kojima se mogu družiti, upoznati s novim sadržajima i razvijati nove vještine.

— **Organizirani posjeti školama:** Ako je ponekad teško (ili neizvedivo) organizirati dolazak učenica i učenika u kulturnu instituciju, moguće je istražiti načine kako da kulturna institucija dođe do škole. Odnosno, da do škola dođu njezine djelatnice i djelatnici i njezini sadržaji. Dolazak različitih umjetnica i umjetnika u škole već je isprobana praksa koju možemo pokušati učiniti češćom.

— **Organiziranje radionica u sklopu nastave:** Institucije i organizacije u kulturi često provode različite radionice za djecu poput radionica pisanja, fotografiranja, snimanja i sl. Međutim, koliko god tih radionica bilo, toliko je i razloga da nam te radionice promaknu. Možda ni sami.e nismo upoznati.e s radom određene institucije, pa takve obavijesti do nas niti ne dođu, ili naprosto nismo u prilici odvesti dijete na takvo događanje. Zbog toga možemo razmišljati o tome kako uključiti radionice u slobodne nastavne aktivnosti.

— **Povezivanje sadržaja:** Kulturni i umjetnički sadržaji mogu se uklopiti i u druge oblike druženja kao što su organizirana kvartovska okupljanja, ili sajmovi i buvljaci na otvorenom. Na taj način kultura izlazi iz formalnog i strogog institucionalnog okvira i ulazi u mekše, pristupačnije i ugodnije okruženje.

Međutim, socioekonomski uvjeti odrastanja ne obilježavaju samo naše djetinjstvo niti nas definiraju samo kao korisnice i korisnike kulturno-umjetničkih sadržaja. Socioekonomski uvjeti nerijetko određuju imamo li ili nemamo priliku za razvijanje karijere u kulturi i umjetnosti, imamo li priliku pristupiti tom području kao potencijalne radnice i radnici.

Istraživanja, među kojima valja istaknuti publikaciju „Culture is bad for you“ (Brook, O'Brian, Taylor, 2020), pokazuju da radnice i radnike u kulturi dominantno čine visoko obrazovane osobe srodnih svjetonazora, društvenih vrijednosti i estetskih i intelektualnih preferencija. Lokalno provedena istraživanja pokazuju slične nalaze. U publikaciji „Osvajanje prostora rada“, Barada, Primorac i Buršić (2016) objašnjavaju kako su radnice i radnici u kulturi uglavnom visokoobrazovane osobe čiji su roditelji također stekli neku razinu akademske naobrazbe, što znači da su dvostruko privilegirani u kontekstu obrazovnih i radnih postignuća. „Prvo, imali su priliku obrazovati se, a zatim, na vlastitu inicijativu, stvoriti posao prikladan njihovoj razini obrazovanja“ (Barada i sur., 2016, str. 62). Unatoč tim početnim privilegijama koje su doprinijele stjecanju željene razine obrazovanja, kulturni sektor obilježen je prekarnim radom: nesigurnim radnim uvjetima, niskim i neredovitim honorarima, osobito na početku karijere. To znači da osoba, samo ako ima financijsku sigurnosnu mrežu, može prihvatiti slabo plaćeni ili čak neplaćeni rad kako bi stekla radno iskustvo. Ovi radni uvjeti isključuju bilo koga tko si ne može priuštiti da radi za niske honorare, a nerijetko, pogotovo na početku karijere, i bez honorara, volonterski. Na taj način, zapošljavanje u kulturi i umjetnosti može perpetuirati nejednakosti među nama.

Uz ekonomski kapital, usko je vezan i kulturni kapital, koji igra značajnu ulogu u stjecanju ili održavanju posla. Kako ističu Brook O'Brian i Taylor (2020), zapošljavanje u kulturnom sektoru često poprima oblik „kulturnog usklađivanja“ (cultural matching), isključujući one koji ne dijele ukuse i preferencije specifične društvene grupe i ne raspolažu s trenutno poželjnim kulturnim referencama. To usklađivanje može dovesti do smanjenja raznolikosti onih koji/koje proizvode i produciraju kulturno-umjetničke sadržaje, što posljedično rezultira i smanjenom raznolikošću publike. Taj problem zabilježen je i u istraživačkom projektu „Diversity Mixer“ koji su proveli RIJEKA 2020 d.o.o. i Akademija primijenjenih umjetnosti Sveučilišta u Rijeci. Sudionice i sudionici istraživanja prepoznali su da „kulturne sadržaje u Rijeci posjećuju ‘uvijek isti ljudi’“ (Bojanić i sur., 2020, str. 38). Srodne iskaze pronalazimo i u razgovorima koje smo same provele:

Sva velika događanja ili sva veća događanja u srži su isti ljudi. Isti ljudi organiziraju, jel to zato što je mala scena, ali di god pogledaš ista imena, iste face. Ali i ovaj dio što se tiče publike, imam osjećaj da te stvari koje ti ljudi rade pohode isti ti ljudi, jedna te ista ekipa.

Svi ljudi su isti na svim eventima. Gdje god da odem, svugdje su isti ljudi konstantno, zato sam i upoznala toliko ljudi, zapravo sam upoznala ljude koji idu na kulturna događanja i prate te programe već u prvoj godini života u ovom gradu. To su konstantno isti ljudi, eventualno su razlike ako se radi o underground kulturi ili nekoj višoj razini, ali uglavnom su to isti ljudi konstantno. Nema različitosti, nema promjena, ista je publika, uvijek ista publika.

Što je totalno kontradiktorno jer je kultura nešto što se stalno mijenja i prati vrijeme i onda nema smisla da nema promjena unutar ovoga. Ti se moraš mijenjati s vremenom, a ovo se ne mijenja jer su tu uvijek isti ljudi.

S ekonomskim i kulturnim kapitalom povezan je i socijalni kapital, koji francuski sociolog Peirre Bourdieu određuje kao skup društvenih obaveza ili veza. Oni/one koji su manje skloni.e druženju, povezivanju i umrežavanju, i koji/koje ne raspolažu odgovarajućim setom društvenih i kulturnih referenci, mogu imati manje prilika za stjecanje ili održavanje poslovnog angažmana. Iz ovoga slijedi da je područje kulture i umjetnosti često nedostupno, kako novim korisnicima i korisnicima kulturno umjetničkih sadržaja, tako i samim radnicama i radnicima koji ne raspolažu adekvatnim socioekonomskim resursima. Zbog toga govorimo o potrebi uključivanja na tri razine: razini publike, sudionica i sudionika te (su)radnica i (su)radnika. Prije nego što zajednički pronađemo način kako na ove poteškoće možemo odgovoriti, potrebno ih je osvijestiti, priznati da unatoč trudu i dobroj volji postoje sistemske nejednakosti koje otežavaju izgradnju raznolikog i inkluzivnog kulturnog polja. Jedna od potencijalnih strategija kako odgovoriti na ovaj izazov ponovno leži u obrazovnom sustavu, ali ovog puta u sustavu visokog obrazovanja, koji studentima i studenticama može ponuditi priliku da se još za vrijeme studiranja aktivnije uključe u rad kulturnih institucija i organizacija kako bi na taj način stekli potrebno iskustvo koje bi im inače moglo biti nedostupno. Iz razgovora sa studenticama i studentima Filozofskog fakulteta, kao i Akademije primijenjene umjetnosti i drugih, srodnih studija u Rijeci, saznajemo da se ova praksa se ne potiče u dovoljnoj mjeri.

Mi na faksu imamo taj kolegiji koji se zove stručna praksa u kulturi, a koji je totalni raspašoj, a trebao bi biti najvažniji. Mi smo danas imali nastavu na X (smjer na Filozofskom fakultetu), imam grupu studenata koji su četvrta godina i sada po prvi puta idu van na aktivnosti.

Zbog svega navedenog, ta praksa, i upravo praksa, trebala bi postati prioritet. Obrazovne institucije ne mogu promijeniti nečije socioekonomske uvjete, ali mogu ponuditi više prilika da zainteresirane osobe do tih prilika dođu svojim radom i trudom koji će biti prepoznat i nagrađen.

U konačnici, nudimo nekoliko općih savjeta koji mogu doprinijeti poboljšanju socioekonomske inkluzivnosti i koji se mogu primijeniti, kako pri radu različitih institucija i organizacija, tako i na sve dobne skupine.

Savjeti za poboljšanje socioekonomske inkluzivnosti

— **Osjećaj u prostoru:** Prostor treba biti dostupan i pružati osjećaj dobrodošlice. Težimo stvaranju ambijenta u kojem se nitko neće osjećati kao uljez. Dostupnost prostora ponekad može značiti i izlazak čitavih programa i aktivnosti

među ciljanu publiku, otkrivanje nepoznatih ili prilagođavanje poznatih prostora.

— **Financijska dostupnost sadržaja:** Najočigledniju barijeru, onu novčanu, ne treba podcjenjivati. Za većinu ljudi i ono što se naziva simboličnom cijenom predstavlja prepreku. Ako tome pridodamo i, na primjer, dislociranost potencijalnih korisnica i korisnika, prepreka postaje veća, odnosno cijena postaje viša. Kada i gdje je to moguće, poželjno je osigurati besplatne sadržaje.

— **Način komunikacije ili korištenje inkluzivnog jezika:** O ovome smo već govorile, ali važno je napomenuti, pogotovo u kontekstu socioekonomske inkluzije. Ako želimo uključiti one koji/koje tijekom svog obrazovanja nisu imali priliku upoznati često specijalizirani jezik koji se koristi u kulturi i umjetnosti, moguće je raditi na tome da im se taj jezik omekša i približi. Zbog toga, u predstavljanju svojih aktivnosti koristimo jezik koji je jednostavan i razumljiv te koji se obraća širokoj publici. Težimo jeziku koji zaista prepoznaje i poziva svoju publiku. Važno je postaviti si pitanje je li neka aktivnost, program ili sadržaj uopće u vidokrugu ciljane publike te, ako nije, osmisliti strategije pomoću kojih bi toj publici mogli postati vidljivi.

Rodna inkluzija

Cilj ovog poglavlja jest pružiti temelje za razumijevanje ključnih pojmova koji se odnose na rodnu ravnopravnost te rodni identitet, izražavanje i inkluziju. Dostupni podaci o zaposlenosti u organizacijama civilnog društva u području suvremene umjetnosti i kulture govore nam o nadzastupljenosti žena u navedenom sektoru (Barada i sur., 2016: 56-57). U istom se izvoru navodi i kako je rad u ovom sektoru nesiguran na svim razinama, a karakterizira ga i samoizrabljivanje. Niz istraživanja potvrđuje da ulazak žena u sektor, dakle feminizacija određenog sektora, sa sobom nosi i pad vrijednosti rada. Poznato je da žene dominiraju u slabije plaćenim i manje cijenjenim sektorima koje karakteriziraju loši uvjeti rada, a kultura je jedan od sektora u kojem se jasno ocrtavaju navedeni trendovi i fenomeni. Radionice inkluziviranja u organizaciji platforme za promicanje dostupnosti kulture i društvene solidarnosti Kultura svima uglavnom su pohađale žene, a iz upitnika smo saznale i da njihove sadržaje konzumiraju, odnosno njihovu publiku čine većinom žene. Imajući to na umu, pitanje rodne ravnopravnosti i rodne inkluzije postaje još značajnijim. Pritom, važno je istaknuti koncept interseksionalnosti koji nam koristi u sagledavanju i osvješćivanju višedimenzionalnosti društvene nejednakosti. Koncept interseksionalnosti naglašava kako višestrukost i preklapanje identiteta (npr. rod, rasa, invaliditet, seksualnost) u suodnosu oblikuju različita iskustva u različitim kontekstima te nam pomaže da prepoznamo višestruke oblike diskriminacije.

U društvu u kojem živimo najčešći je pogled na rod binarne prirode – netko je ili

muškog roda ili ženskog roda. Sukladno tome, i u osobnim identifikacijskim dokumentima ponuđene su samo dvije opcije koje možemo odabrati pri identificiranju našeg roda: muški ili ženski. Zbog odgoja, mnogi od nas nikada u životu nisu razmišljali o svome rodu, pa tako ni o tome da bi mogao postojati i onaj treći rod. Stoga nije začuđujuće da se razgovor o rodu u suvremeno vrijeme često doživljava kao posljedica „modernih trendova“. Međutim, prije stvaranja bilo kakvih zaključaka potrebno je informirati se što je bolje moguće. Ulaženje u područje s kojim se nikada do sada nismo susreli može biti neugodno i pomalo zastrašujuće, stoga je zaista važno najprije si dati prostora.

Nakon što smo si, barem nakratko, dopustili izaći iz naučenog, trebamo uzeti u obzir kako se osjećaju osobe koje ne spadaju u binarnu rodnu podjelu i pokušati naučiti kako da im pristupimo. Važno je poštivati druge, bez obzira na to razumijemo li ih u potpunosti ili ne. U nastavku teksta pružit ćemo neke od temeljnih pojmova s kojima se još možda niste susreli, e, kao i alate pomoću kojih možemo biti uključiviji prema svima.

Temeljni pojmovi

— **Rod** je društveno konstruiran, ili, drugačije rečeno, društveno oblikovan, što znači da rod čine obilježja koja su društveno dogovorena i definirana kako bismo sebe i druge smjestili u određene prepoznatljive okvire „muškog“ i „ženskog“. No, kao što možemo vidjeti, postoje osobe koje se ne mogu povezati sa stereotipnim karakteristikama pripisanim muškarcima ili ženama, a postoje i osobe koje se pak povezuju s karakteristikama oba roda. Vrlo je važno istaknuti da ne postoji samo jedan „ispravan“ način identifikacije i mnogi se ljudi nalaze negdje između ili izvan tradicionalnih binarnih kategorija roda.

— **Spol** se prvenstveno odnosi na biološke odrednice – kromosome, hormone i anatomiju – s kojima smo rođeni. Tipično, liječnici dodjeljuju muški ili ženski spol na temelju ovih fizičkih karakteristika, dok postoji i interspolnost. Interspolne osobe su osobe koje imaju reproduktivnu ili spolnu anatomiju koja se ne uklapa u isključivo mušku ili žensku (binarnu) klasifikaciju spola. Dovodeći pojam spola u odnos s pojmom roda, možemo vidjeti da rod opisuje naš unutarnji osjećaj sebe, koji se može, ali i ne mora, poklapati sa spolom pripisanim pri rođenju.

— **Rodni identitet:** Rodni identitet možemo definirati kao duboko unutarnje iskustvo osobe o rodu. Primjeri uključuju ženu, muškarca, nebinarnu osobu, genderqueer i genderfluid osobe.

— **Rodno izražavanje:** Rodno izražavanje podrazumijeva vanjski izraz nečijeg rodnog identiteta koji osoba iskazuje kroz odjeću, frizuru, glas, manire i slično. Izrazi mogu biti muški, ženski, nebinarni, androgini, mješavina svih njih, ili drugačije od navedenog.

— **Transrodnost:** Pojam transrodnosti odnosi se na osobe čiji se rodni identitet razlikuje od spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Primjerice, osoba rođena sa ženskim spolnim organima koja se identificira kao muškarac.

—**Cisrodnost** se odnosi na pojedince i pojedinke čiji je rodni identitet usklađen s njihovim spolom dodijeljenim pri rođenju. Primjerice, osoba rođena sa ženskim spolnim organima koja se identificira kao žena.

— **Nebinarne osobe:** Nebinarno je krovni izraz za rodni identitet koji je izvan tradicionalnog muško/ženskog binarnog identiteta. Nebinarne osobe mogu se poistovjetiti i s pojmovima muškosti i ženskosti, negdje između njih ili potpuno izvan okvira ovih koncepata.

bilješke: *bilješke*

byeške

Praktični primjeri i savjeti za rodnu inkluzivnost

— **Osvještavanje stereotipa** – prepoznavanje i osvještavanje stereotipa, primjerice o rodnim ulogama, podjeli na „muške“ i „ženske poslove“ i slično, omogućava nam da stvaramo promišljenije programe koji neće reproducirati stereotipe. Primjerice, ohrabrivat ćemo žene i druge marginalizirane skupine da preuzimaju vidljiv(ije)je uloge u radu organizacije, budući da ih „tradicionalno“ dopada rad brige, pozadinski rad (koordinacija, organizacija).

— **Principi inkluzivnosti** – ako želimo organizirati događanje u skladu s principima inkluzivnosti, važno je planirati i uračunati različite potrebe različitih sudionica i sudionika. Na primjer: s obzirom na to da žene većinski obavljaju reproduktivni rad, rad brige i skrbi, vodit ćemo se time pri organizaciji događanja i ponuditi više termina za sudjelovanje, a koji uvažavaju navedene obveze. Nadalje, trudit ćemo se prepoznati i ograničiti mansplaining, voditi računa o zastupljenosti različitih glasova na događanjima.

— **Učeći o različitim rodnim identitetima i izrazima**, stječemo znanje i osjetljivost za interakciju s različitim osobama, pritom si međusobno iskazujući poštovanje. Zbog toga je otvorenost prema razumijevanju izazova s kojima se suočavaju transrodne i nebinarne osobe ključna za odgovarajuću interakciju s osobama različitih identiteta.

— **Obraćanjem osobi u zamjenicama koje ta osoba koristi** iskazujemo osnovnu razinu uvažavanja naše sugovornice ili našeg sugovornika. Nađemo li se u situaciji u kojoj ne možemo iz razgovora odrediti kojim se zamjenicama osoba koristi, to možemo saznati na način da je to jednostavno pitamo - „Koje su tvoje/Vaše zamjenice?“

— **Sigurni prostori** omogućuju svima, bez obzira na naš rodni identitet ili bilo koju drugu karakteristiku, da se osjećamo ugodno sudjelujući u kulturnim iskustvima. Ovo je posebno važno za osobe koje su možda bile suočene s diskriminacijom ili isključenjem u drugim okruženjima u kojima su željele sudjelovati. Osjećaj sigurnosti i prihvaćenosti omogućuje posjetiteljicama i posjetiteljima da se opuste, potpunije uključe u izložbe ili izvedbe i izvuku najviše što mogu iz svog kulturnog iskustva.

— **Prisutnost rodno neutralnih WC-a** na vrlo jednostavan način šalje poruku inkluzivnosti i poštovanja prema svim rodnim identitetima. Takvi WC-i osiguravaju da svatko ima pristup čistom i privatnom prostoru bez osjećaja tjeskobe ili straha. Saznanje da postoji rodno neutralna opcija može ublažiti tjeskobu kod ljudi koji se

ne osjećaju usklađenima s tradicionalnim rodnim kategorijama kojima su označeni muški i ženski WC-i. S praktične strane, rodno neutralni WC-i mogu pomoći u smanjenju vremena čekanja na odlazak na WC. Osigurati rodno neutralni WC možemo jednostavnim korištenjem 'unisex' naljepnice na vratima WC-a, odnosno nenavođenjem roda za koji je namijenjen. Povezano s WC-ima, preporučljivo je osigurati besplatne menstrualne potrepštine kako bi i osobe koje imaju menstruaciju mogle nesmetano uživati u kulturnom iskustvu koje im prostor pruža.

— Još jedan jednostavan način pokazivanja društvene uključenosti je **korištenje zamjenica na pločicama s imenima osoblja ili navođenje zamjenica u potpisu e-maila**. Na taj način osobama koje posjećuju našu organizaciju ili dolaze u komunikaciju s nama po prvi put dajemo do znanja da se trudimo osigurati uključiv i siguran prostor za sve. Također, odlična je praksa i dodavanje retka zamjenice u obrasce za, primjerice, prodaju ulaznica ili označavanje trećeg roda u obrascima, primjerice 'M, Ž, NB, ne želim se izjasniti'.

— Budući da je hrvatski jezik rodno obojan, odnosno, prilikom komunikacije uvijek koristimo muški ili ženski rod, u promotivnim materijalima, komunikaciji na društvenim mrežama ili web stranici, **preporučljivo je koristiti i ženski i muški rod**. To se može učiniti na tri više načina, primjerice: korištenjem cijele riječi poput „posjetiteljice i posjetitelji“, korištenjem povlake poput „posjetitelji_ce“, korištenjem dvotočke „posjetitelji:ice“ ili korištenjem točke „posjetitelji.ice“.

— **Odnos osoblja prema posjetiteljicama i posjetiteljima** doprinosi iskustvu prostora kulture. Obrazovanje i obuka o različitostima i inkluziji pomoći će osoblju da se s posjetiteljicama i posjetiteljima svih rodnih identiteta odnosi s poštovanjem i sigurnošću. Također, dobar je savjet uputiti osoblje u to da se prilikom pozdravljanja posjetiteljica i posjetitelja služi neutralnim izrazima kao što su svi i sve i *dobrodošli* odnosno *dobrodošle*.

— Pri osmišljavanju i provođenju programa i aktivnosti, odnosno kulturnih sadržaja, težimo reprezentaciji i participaciji širokog spektra iskustva. Važno je publici **pružiti osjećaj zastupljenosti i prepoznavanja**. U tome nam može pomoći kontinuirana edukacija te izgradnja mreža solidarnosti i savezništava. Oslanjamo se na tuđa znanja i iskustva, ne apropriranjem već suradnjom i uključivanjem, primjerice LGBTQIA+ osoba i kolektiva. Udruživanje i partnerstvo s LGBTQ+ organizacijama u produkciji događaja, radionica ili rasprava vezanih uz rodni identitet pokazuje naše zalaganje za unaprjeđenje znanja i stvaranje sigurnih prostora za sve, učeći direktno od osoba koje se svakodnevno bave i suočavaju sa sličnim temama. Za promicanje uključenosti i raznolikosti u sferi kulture i umjetnosti preporučljivo je aktivno tražiti i izlagati radove umjetnika i umjetnica različitih rodnih identiteta. To može uključivati nastupe umjetnika i umjetnica koji.e preispituju tradicionalne rodne uloge ili istražuju teme rodnog identiteta.

– **Isticanje simbola inkluzivnosti** kao, primjerice, zastavice duginih boja unutar prostora (npr. mjesta gdje se prodaju ulaznice, čekaonica i slično) može učiniti prostor inkluzivnijim.

Dobna inkluzija

Još jedna važna tema koja zahtijeva našu pažnju je i dobna inkluzija. Dobna inkluzija znači prepoznavanje i cijenjenje doprinosa i vrijednosti ljudi svih dobi te stvaranje društva u kojem se svaka osoba osjeća uključeno, poštovano i cijenjeno, bez obzira na svoju dob. Pritom se dobne razlike ne ignoriraju, već ih se prepoznaje i koristi kao priliku za učenje i rast.

Zašto je dobna inkluzija važna?

Svaka osoba, bez obzira na dob, zaslužuje da se prema njoj postupa s dostojanstvom i poštovanjem. Dobna diskriminacija i predrasude mogu imati negativne posljedice na životne šanse i dobrobit ljudi svih dobi. Kada u naše prakse uključujemo osobe svih životnih dobi, omogućujemo da se u našim prostorima svi osjećaju dobrodošlo i prihvaćeno. Slušanjem povratnih informacija i kreiranjem programa prema potrebama svojih korisnica i korisnika, gradimo mostove međugeneracijske solidarnosti i omogućujemo da kultura zaista bude dostupna svima te tako podižemo kvalitetu života naših sugrađanki i sugrađana. U ovom poglavlju istražiti ćemo potrebe dvije skupine korisnica i korisnika kulture: mladih osoba i osoba starije životne dobi.

Što je ageizam?

U svojoj najširoj definiciji, ageizam se odnosi na stereotipe (kako razmišljamo), predrasude (kako se osjećamo) i diskriminaciju (kako se ponašamo) prema drugim osobama bazirano na njihovoj dobi⁴. Iako se često pojam *ageizma* koristi za opis diskriminacije prema osobama starije životne dobi, on zapravo utječe na sve. Možemo ga objasniti kao skup mišljenja o određenoj skupini ljudi definiranoj njihovom starosnom dobi. *Ageizam* se prema tome pojavljuje kada za starije osobe mislimo da su spore, naporne, puno govore, ne čuju dobro, ili kada za tinejdžere i adolescente mislimo da su neodgovorni, glasni, „u svom svijetu”, ne poštuju pravila i da su općenito nezainteresirani. Sukladno onome što o nekoj skupini (podsvjesno) mislimo, možemo manifestirati *ageizam* u svakodnevnom životu, bilo privatnom ili profesionalnom. Neosvijestjeni *ageizam* tako se može pojaviti u svakodnevnoj komunikaciji, na radnom mjestu, u kulturnim institucijama, popularnoj kulturi, medijima i na društvenim mrežama.

---

⁴ WHO

<https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/ageing-ageism#:~:text=What%20is%20ageism%3F,of%20their%20culture's%20age%20stereotypes.>

Primjeri ageizma prema starijim osobama:

— **Patronizirajuće ponašanje:** Obraćanje starijim osobama kao da su djeca, objašnjavati im jednostavne stvari ili pretpostavljati da ne mogu sami obaviti neke zadatke.

— **Ignoriranje ili podcjenjivanje:** Ne slušati pažljivo što starija osoba govori, prekidati je ili ignorirati njena mišljenja i iskustva.

— **Pretpostavljanje nesposobnosti:** Pretpostavka da starija osoba ne može koristiti tehnologiju, voziti automobil ili se baviti fizičkim aktivnostima.

— **Diskriminacija uslugama:** Ne pružati starijim osobama adekvatnu pomoć, ignorirati ih u redovima ili im uskratiti usluge.

— **Socijalna izolacija:** Starije osobe mogu se suočiti s osjećajem usamljenosti i izolacije ako se ne mogu aktivno uključiti u društvene aktivnosti zbog nedostatka podrške ili pristupačnosti.

— **Diskriminacija u poslu:** Starijim osobama se može uskratiti zapošljavanje ili promocija zbog navodno smanjenih sposobnosti ili nedostatka iskustva.

— **Stereotipi u reklamama i filmovima:** Starije osobe se često prikazuju kao bespomoćne, beskorisne ili smiješne.

Age i zam se ne manifestira samo u ophođenju prema starijim osobama, već i prema mlađim generacijama, uključujući tinejdžere i adolescente. Iako se to može činiti manje uočljivo, mladi se ljudi također mogu suočiti s predrasudama, stereotipima i diskriminacijom na temelju dobi.

— **Podcjenjivanje inteligencije i sposobnosti:** Pretpostavka da tinejdžeri i adolescenti nisu dovoljno inteligentni ili sposobni da sami donose odluke, rješavaju probleme ili preuzimaju odgovornost.

— **Odustajanje od njihovih ideja i mišljenja:** Ignoriranje ili podcjenjivanje ideja i mišljenja zbog toga što se smatra da su neiskusni ili naivni.

— **Ograničenje mogućnosti:** Sprječavanje tinejdžera i adolescenata da sudjeluju u aktivnostima, preuzimaju uloge ili daju doprinos društvu zbog pretpostavke o njihovoj nezrelosti.

— **Niske plaće:** Plaćati tinejdžere i adolescente manje od odraslih za isti rad, iskorištavajući nedostatak njihova radnog iskustva.

Važno! Važno je napomenuti da ovo nisu jedini primjeri *ageizma*. *Ageizam* se može manifestirati na mnogo različitih načina, a, kao i druge predrasude, često je suptilan i teško uočljiv. Prvi korak prema kreiranju inkluzije je prepoznavanje predrasuda i stereotipa koje smo kroz život usvojili. To možemo učiniti kroz samorefleksiju, edukaciju i otvoreni dijalog s ljudima iz različitih generacija. Kada prepoznamo svoje predrasude, tada počinje i njihovo razumijevanje. Zašto ih imamo? Odakle dolaze? Kako utječu na naše misli, ponašanje i interakciju s drugima? Predrasude su dio našeg odgoja, iskustava i okruženja u kojem živimo. Važno je da ih prepoznamo, razumijemo i da se aktivno trudimo promijeniti one koje su štetne i diskriminirajuće. Za promjenu je potrebno vrijeme, ali je svaki korak važan. Prepoznavanje i razumijevanje vlastitih predrasuda prvi su koraci koje poduzimamo kako bismo te predrasude iskorijenili.

Kako naše institucije i organizacije u kulturi mogu biti inkluzivnije prema mladima?

Postojeće suradnje osnovnih i srednjih škola s institucijama i organizacijama u kulturi pomažu uključivanju djece i mladih u kulturno-umjetničke aktivnosti. Međutim, u trenutku u kojem takvi posjeti prestaju biti dogovorene i organizirane aktivnosti i postaju pitanje osobnog odabira, značajan dio korisnica i korisnika se gubi. Neovisno o tome kojoj instituciji ili organizaciji u kulturi pripadaju, puno radnica i radnika s kojima smo razgovarale prepoznali.e su isti fenomen, a to je izostanak studentske populacije iz kulturnog i umjetničkog života u gradu. Pokazalo se da studentice i studenti čine grupu do koje je najteže doprijeti, privući je i zadržati kao redovne korisnice i korisnike.

Nekako, kada krenu studirati, odjednom nam se izgube. Oni naprosto nestaju i to su statistike koje to pokazuju na jednoj općoj razini.

Sve aktivnosti koje smo organizirali za mlade u kulturi su zapravo bile jako slabo posjećene ako ih nismo izmišljali i dogovarali s nekim odraslim koji bi ih dovlačio ovamo.

Nama je jako slaba suradnja sa studentima. I sa srednjoškolcima, ali oni, kada dođu s nekim profesorima, zaista budu zainteresirani.

S obzirom na to da smo imali prilike razgovarati i sa studenticama i studentima koji.e volontiraju ili već rade u kulturi, mogli su nam ponuditi svoje viđenje ovog fenomena. Među ključnim preprekama i problemima koji se tiču dopiranja do studentske populacije istaknuto je pitanje komunikacije: Kako institucije i organizacije u kulturi predstavljaju svoje sadržaje, koliko i kako koriste društvene mreže, na koje načine pišu i najavljuju svoje programe u javnom prostoru. Jedna od naših sugovornica kaže ovako:

Pokušava ih se uključiti, ali to do mladih ne dolazi i nema baš

nekoj odaziva zato što je pristup pogrešan. Mladi ne idu na stranice grada Rijeke i mladi ne idu na stranice kulturnih institucija i ne gledaju koji su programi potpore izašli i kako mogu dobiti financije za neki projekt. Rijetki to rade. Većina mladih koji nisu budući radnici u kulturi ili trenutni radnici u kulturi, oni su na društvenim mrežama, i to ne na stranicama tih institucija na društvenim mrežama nego samo na društvenim mrežama. I očekuju da im se to pojavi. Nijedna kulturna institucija ne radi baš na tome, osim nekih udruga.

Moguće je, dakle, raditi na prisutnosti i vidljivosti na društvenim mrežama koje među mladima često čine glavni izvor informiranja. Međutim, studentice i studenti s kojima smo razgovarale podijelili su s nama i druge poteškoće koje se javljaju pri uključivanju mladih, ne samo kao potencijalne publike, već i kao potencijalnih suradnica i suradnika. Kako su nam rekli, postoje poteškoće pri „propuštanju“ mladih u rad kulturnih institucija i organizacija.

I u Rijeci konkretno, to je možda nepopularno mišljenje, ja bih rekla da se podcjenjuje mlade i da se ne daje dovoljno prilika i ja razumijem to u neku ruku, puno studenata je nezainteresirano, to je jedna indiferentna skupina, ali isto tako bih rekla da je puno prilika i puno prostora i publiciteta rezervirano za neka izgrađena imena i fali mi to... ne mislim da bi riječke udruge i organizacije trebale preoblikovati svoj program da bude maksimalno posvećen mladima, ali sigurna sam da postoje nekakvi komadi programa gdje bi mogli uključivati zainteresirane studente kojih ima, nema ih puno, ali ih ima.

Znam po sebi kada dođem na neki teren i pripremim se, kada dođem negdje prvi put, to su satima pripreme, s kim razgovaram, tko je zadužen za što, i tu često znam naići na situacije da ljudi misle da ne znam apsolutno ništa o njima, misle da ne znam raditi svoj posao. Baš žešće podcjenjivanje.

Uključivanje studentica i studenata u rad kulturnih institucija i organizacija, kroz neki oblik stručne prakse, korisno je za njih same jer tako stječu iskustvo i znanje. No, korisno je i za rad same institucije ili organizacije. Mladi ljudi mogu pomoći pri:

—Razvoju novih ideja i pristupa. Studentice i studenti najčešće su bili oni.e sugovornice i sugovornici koji.e su jasno i otvoreno izražavali konstruktivnu kritiku, primjećivali pojedine propuste, kao i potencijale u radu određenih institucija i organizacija. Također su bili.e spremni.e ponuditi savjete kako se na prepoznate izazove može odgovoriti.

Imali smo hrpetinu mladih i dobili ono što nismo očekivali i stvarno smo iznenadili sami sebe. I u autorstvo smo stavili tu studenticu, to dobro dođe njoj, ali i nama jer se ipak to napravilo

u suradnji s onima čiju publiku želimo, a čak nam je i ona rekla da je prestara za neke stvari. Ne znam, imali smo nekakvu rečenicu i ona nama kaže: joj, ta rečenica zvuči kao stari ljudi koji žele ispasti kul. I onda nam je stvarno dala dobre savjete i jako puno pomogla.

— Osmišljavanju adekvatnijih modela komunikacije i prezentacije sadržaja.

Studentice i studenti pokazali su se kao važne sugovornice i sugovornici i savjetodavke i savjetodavci pri osmišljavanju programa, ali i pri pronalaženju prikladnijih načina predstavljanja ponuda i programa, pogotovo ako se te ponude i ti programi žele obratiti mladima.

Ma, to s mladima, samo da te netko uzme, ne na neku visoku poziciju, nego kao suradnika, kao nešto, i mislim da je drugačiji PR, taj način upijanja informacija, traženja i dobivanja, to treba pitati mlade jer je to to što je aktualno. To su novi načini. Kako prilagoditi sve te sadržaje, promotivne, kako to proširiti i povećati, a mislim da s nekim novim inicijativama, radionicama, aktivnostima što se mogu pripojiti događanju, to mogu i neki drugi ljudi raditi, ali ti dobiješ i novu publiku. To mogu biti suradnje gdje će netko donijeti neku svoju ideju i drugi bazen ljudi i tako se to širi.

— Privlačenju nove publike. Uključivanje mladih ljudi u proces kreiranja programa može dovesti do širenja publike. Jednostavno rečeno, ako je naša prijateljica ili kolegica uključena u neko kulturno događanje, vrlo je vjerojatno da ćemo posjetiti to događanje kako bismo joj iskazali podršku. Tako se i mi možemo upoznati s novim sadržajima i poželjeti doći opet.

Imam jedan primjer izložbe koja je bila dosta jednostavna. Grupa prijatelja prije 3-4 godine se okupila bez nekog velikog koncepta, kao oni bi napravili izložbu i dosta otvoreno i neformalno je bilo i došao je jedan student medicine. I bila je prodaja jednog dijela radova i otvoreno za svih. I on je došao, oduševio se, kupio ne znam koliko radova i od tada je dolazio, sudjelovao je u jednoj radionici koja je rezultirala izložbom, napravio je fenomenalan rad vezan uz umjetnu inteligenciju, volontirao je na STIFF-u, pisao je kustoske tekstove, dečko rastura.

Jedan od glavnih načina kako uključiti mlade u kulturna događanja je putem suradnje i prepuštanja zadataka, dijeljenja autorstva, zaduženja i odgovornosti. Na taj način učimo jedni od drugih i širimo prostor zajedničkog djelovanja.

Napomena: U ovom poglavlju fokusirale smo se na studentsku populaciju.

Međutim, mladi i studentska populacija nisu istoznačnice, odnosno, ne radi se o društvenim kategorijama koje se nužno preklapaju. Kao što znamo, postoje mladi

ljudi koji nisu postali studentice i studenti, bilo izborom ili, češće, zbog nepovoljnih socioekonomskih uvjeta u kojima su odrasli. Tom pitanju posvećeno je poglavlje koje se bavi socioekonomskom inkluzijom.

Kako naše organizacije mogu biti inkluzivnije prema osobama starije životne dobi?

Inkluziju za osobe starije životne dobi možemo osigurati kroz tri područja:

— Fizičko okruženje

Neke starije osobe mogu imati poteškoće u kretanju, te poteškoće sa sluhom ili vidom, stoga su preporuke za prostornu prilagodbu za osobe s invaliditetom ujedno primjenjive i za osobe starije životne dobi.

— Komunikacija

U komunikaciji s osobama starije životne dobi, važno je da ih poštujemo te da ne pretpostavljamo kako same ne mogu obaviti neke zadatke. Preporuke su da ih slušamo pažljivo dok govore te da ih ne prekidamo. Ukoliko primjetimo da je osobi potrebna pomoć ili podrška – bilo u razumijevanju ili korištenju prostora ili usluga – možemo je ljubazno pitati „Trebate li pomoć?“ ili „Mogu li vam kako pomoći?“, a ne bismo smjeli samostalno pretpostaviti da osoba nešto ne zna ili ne može znati.

— Programi i aktivnosti

Prilikom stvaranja programa, ako je to moguće, bilo bi dobro posavjetovati se s lokalnim organizacijama koje rade sa starijim osobama kako bismo dobili povratne informacije i savjete o tome kako svoje programe možemo unaprijediti za osobe starije životne dobi. Ovisno o mogućnostima, možemo osmisliti posebne programe i aktivnosti koji su korisni i zanimljivi osobama svih životnih dobi, uključujući programe usmjerene na starije osobe. Dodatno, možemo pružiti opcije sudjelovanja u programima i aktivnostima koje odgovaraju različitim sposobnostima i interesima, uključujući kraće programe, prilagođene radionice i virtualne opcije. Ono o čemu možemo razmisliti su i posebne cijene karata za umirovljenice i umirovljenike, kao i paketi popusta kako bismo uvažili i njihovu socioekonomsku osjetljivost. Svakako je važno da potičemo aktivno sudjelovanje starijih osoba u planiranju i provođenju programa te osiguramo da se njihove glasove čuje i uvažava.

Za promociju samih programa i aktivnosti namijenjenih starijim osobama, preporučeno je koristiti se medijima koje ta skupina koristi, poput lokalnih medija (uključujući tisak), društvenih mreža (Facebook) ili partnerskih organizacija koje okupljaju osobe starije životne dobi.

pravni okvir

Na što nas obvezuje zakon?

Hrvatski zakonodavni sustav pojam diskriminacije obrađuje ponajviše u Zakonu o suzbijanju diskriminacije. Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08, 112/2) u svom članku 1. navodi da se njime uređuje zaštita od diskriminacije na raznim osnovama te, potom, u članku 2. razdvaja pojam diskriminacije na dvije vrste - izravnu i neizravnu diskriminaciju. Izravna diskriminacija bila bi postupanje protivno odredbama zakona kojim se osoba stavlja (ili je bila, ili bi pak mogla biti stavljena) u nepovoljniji položaj od druge osobe u usporedivoj situaciji, dok neizravna diskriminacija postoji kada naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, stavlja (ili bi mogla staviti) osobe u nepovoljniji položaj u odnosu na druge osobe u usporedivoj situaciji. Iz navedenog možemo zaključiti da na pojam diskriminacije zakon gleda vrlo široko. Neka nama očito nediskriminatorna situacija na koju gledamo iz vlastite perspektive, pritom ne uzimajući u obzir tuđa specifična iskustva, može nam proći ispod radara bez da je primijetimo kao diskriminatornu. Primjerice, organizacija događaja u prostorima koji nemaju poseban pristup za osobe s poteškoćama kretanja automatski otežava mogućnost njihova sudjelovanja na takvim događajima, iako možda nismo namjerno htjeli isključiti mogućnost njihova sudjelovanja. Nadalje, Zakon o suzbijanju diskriminacije diskriminacijom smatra i poticanje na nju, dok težim oblikom diskriminacije smatra onu počinjenu:

- **prema određenoj osobi po više osnova (višestruka diskriminacija)**
- **diskriminaciju počinjenu više puta (ponovljena diskriminacija)**
- **onu koja je počinjena kroz dulje vrijeme (produljena diskriminacija) te**
- **onu koja posebno teško pogađa žrtvu diskriminacije.**

Neki od primjera navedenih vrsta diskriminacije su sljedeći:

Romkinja s invaliditetom ne može se zaposliti zbog svoje etničke pripadnosti, spola i invaliditeta. Poslodavac smatra da ona nema dovoljno kvalifikacija zbog svojih „ograničenja“. **(višestruka diskriminacija)**

Na radnom mjestu radnica ženskog spola se redovito suočava sa seksualnim uznemiravanjem od strane muškog kolege, unatoč tome što je nekoliko puta prijavila incident. **(ponovljena diskriminacija)**

Osobe starije životne dobi se često suočavaju s diskriminacijom pri zapošlja-

vanju, unatoč svojem iskustvu i znanju, što dovodi do njihove nezaposlenosti ili podzaposlenosti. **(produljena diskriminacija)**

U članku 8. Zakon navodi tijela na koja se on primjenjuje, a posebno izdvaja pravne i fizičke osobe u područjima rada i radnih uvjeta, obrazovanja znanosti i sporta, javnog informiranja i medija te sudjelovanja u kulturnom i umjetničkom stvaralaštvu.

Iako je pojam diskriminacije zakonski propisan, pojmovi inkluzije i uključenosti nisu, no usko su povezani sa zabranom diskriminacije. Možemo reći da zaštita od diskriminacije u sebi na neki način sadržava i obvezu uključivanja svih, bez isključivanja po određenim osnovama.

Inkluzivnost je tako ključni element izgradnje pravednog i demokratskog društva u kojem su svi dobrodošli i u kojem svi mogu jednako sudjelovati. Kroz inkluzivnost nastojimo otvoriti naše prostore i organizacije svima, bez obzira na njihovu rasu, etničku pripadnost, spol, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, religiju, dob, socioekonomski status, invaliditet ili bilo koju drugu karakteristiku. Želimo da se u našim prostorima svi osjećaju ugodno, sigurno i prihvaćeno.

Kreirajući inkluzivne prostore, pozivamo sve na sudjelovanje i aktivan doprinos našim programima i aktivnostima. Vjerujemo da raznolikost stavova, ideja i iskustava bogati našu zajednicu i pokreće inovativnost. Inkluzivnost je ključna za jačanje društvene kohezije i borbu protiv diskriminacije i predrasuda. Uključivanjem marginaliziranih skupina u društveni život gradimo pravednije i tolerantnije društvo za sve. To je dugoročan proces koji zahtijeva predanost i trud svih nas, ali je put kojim vrijedi ići. I zato vam hvala što smo na tom putu — zajedno.

[illegible]

alatnica

Želim znati više. Gdje mogu dobiti još informacija?

Drago nam je da ste nas pitali.e. Ovu smo knjižicu kreirale s mišlju da bude sažeta i praktična, nudeći vam konkretne smjernice i rješenja za stvaranje inkluzivnijeg društva. Međutim, svjesne smo toga da je inkluzija široka i složena tema te da u ovom tekstu nismo mogle obuhvatiti sve njezine aspekte. Stoga vam u poglavlju Alatnice nudimo izbor dodatnih resursa koji mogu proširiti vaše znanje i dati vam inspiraciju za daljnje djelovanje.

— Komunikacija

EDI GO Smjernice za inkluzivni(ji) jezik

<https://edi-go.eu/media/edigo-inclusive-language-guidelines-hr.pdf>

Smjernice za inkluzivnu komunikaciju

<https://www.europarl.europa.eu/contracts-and-grants/files/grants/media-and-events/2023/local-eye-2024/annex-III-inclusive-communication-guidelines-of-the-european-parliament.pdf>

How (and when) to talk about disability: A guide for cultural communication professionals and journalists

https://accessculture-portugal.org/wp-content/uploads/2024/01/guide_how-and-when-to-talk-about-disability.pdf

— LGBTIQ+ osobe

Indikator ravnopravnosti na radnom mjestu

<https://ravnopravnost.lgbt/wp-content/uploads/2021/02/WEI-HR.pdf>

Iskustva i potrebe mladih LGBTIQ+ osoba u Hrvatskoj

<https://www.dugineobitelji.com/wp-content/uploads/2022/04/Iskustva-i-potrebe-mladih-LGBTIQ-osoba-u-Hrvatskoj.pdf>

LGBTI ravnopravnost na radnom mjestu, rezultati istraživanja

https://lori.hr/wp-content/uploads/2023/03/LGBTI_rezultati_istrazivanja_2017.pdf

LGBTIQA+ terminologija - pojašnjenja

<https://zagreb-pride.net/terminologija/>

Speaking About People of Non-Binary Sex/Gender in Croatian (eng.)

<https://hrcak.srce.hr/file/416338>

Stilsko-jezičke preporuke za medije o izveštavanju o trans osobama (srb.)
https://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/node_file_upload/preporuke_medijima_za_izvestavanje_o_trans_osobama_1.pdf

— Osobe s invaliditetom

Kako uključiti osobe s invaliditetom na radno mjesto? (eng.)
<https://askearn.org/page/disability-inclusion-in-the-workplace>

Primjeri dobre prakse u zapošljavanju osoba s invaliditetom (eng.)
https://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/disable/socpart/comp01_en.pdf

Zapošljavanje osoba s invaliditetom u EU (eng.)
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651932/EPRS_BRI\(2020\)651932_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651932/EPRS_BRI(2020)651932_EN.pdf)

Smjernice za intervjuiranje osoba s invaliditetom
<https://posi.hr/wp-content/uploads/2023/06/Smjernice-za-intervjuiranje-osoba-s-invaliditetom.pdf>

— Pravni okvir

Primjeri zakonskih mogućnosti rješavanja diskriminacije na radnom mjestu
<https://ravnopravnost.lgbt/category/pravno-savjetovanje/>

— Prostor

Kako inkluzivno dizajnirati? (eng.)
<https://www.designcouncil.org.uk/fileadmin/uploads/dc/Documents/inclusion-by-design.pdf>

Kako stvoriti inkluzivan i pristupačan prostor (eng.)
<https://www.yacvic.org.au/assets/Uploads/YDAS-Accessible-Inclusive-Spaces-PosterA3.pdf>

Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_06_78_1615.html

Accessible Cinema Toolbox (eng.)
https://ckzamek.pl/media/files/Accessible_Cinema_Toolbox.pdf

What does the film sector in Poland know about accessibility? (eng.)
https://ckzamek.pl/media/files/Research_report_IbHSY93.pdf

Filmom do senzibilizacije: priručnik za prilagodbu audiovizualnog sadržaja
https://alternator.hr/wp-content/uploads/2022/08/Filmom_do_senzibilizacije_PRIRUCNIK_2MB_final-1.pdf

Uključi me kulturno

https://ukljucimekulturno.org/wp-content/uploads/2024/08/Ukljuci-me-kulturno-prirucnik-2024.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2LP0npLOEjpNvqdwZfh-Flw1vlhvK_gGPxQAG69i_jgCVtJAu-7TzeOKsU_aem_3DWum7Y70FH073lex93g9w

—Rad s mladima

Evaluacijski upitnik za provođenje aktivnosti inkluzije u organizacijama koje rade s mladima

<https://edi-go.eu/media/edigo-self-evaluation-tool-hr.pdf>

Osam koraka do uključivog rada s mladima (eng.)

<https://www.youth.ie/wp-content/uploads/2016/09/8-Steps-to-Inclusive-Youth-Work-NYCI-2nd-Ed.pdf>

—Rasa i etnička pripadnost

Evaluacijski upitnici za spremnost organizacije za rad s osobama iz različitih kultura i etničkih skupina (eng.)

<https://www.asha.org/practice/multicultural/self/>

Alati za poticanje interkulturalnog učenja (eng.)

<https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262514/PREMS+042218+T-kit4+WEB.pdf/37396481-d543-88c6-dccc-d81719537b32?t=1522062157000>

Jesmo li svjesni naših predrasuda? (eng.)

<https://hbr.org/2022/02/are-you-aware-of-your-biases#:~:text=To%20become%20aware%20of%20your,speak%20up%20when%20they%20disagree%3F>

—Rod

Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj

<http://idiprints.knjiznica.idi.hr/134/1/Rodna%20ravnopravnost%20i%20diskriminacija%20u%20Hrvatskoj.pdf>

Uvođenje rodno osjetljiva proračuna: provedba u praksi

https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Priru%C4%8Dnik%20Vije%C4%87a%20Europe%20E2%80%9CUvo%C4%91enje%20rodno%20osjetljiva%20prora%C4%8Duna_provedba%20u%20praksiE2%80%9D.pdf

Feminizacija politike

https://rosalux.rs/wp-content/uploads/2022/04/Feminizacija_politike.pdf

Istraživanje „Kako žive umjetnice“?

<https://selmabanich.org/kako-zive-umjetnice>

Smjernice za građenje nenasilnih zajednica

<https://rosalux.rs/rosa-publications/ne-nasilje-i-odgovornost-između-strukture-i-kulture/>

— Dodatni izvori

Kako napraviti evaluaciju potreba vaših korisnika_ica?

<https://www.galaxydigital.com/blog/community-needs-assessment>

Kodeks prakse: Za pošteno plaćeni rad u kulturi

<https://zakruh.wordpress.com/kodeks-prakse/>

bilješke: *bilješke*

zahvale

Hvala Marti, Maji, Dunji i Željki na zajedništvu; Inkluzivnom kulturnom vijeću mladih Kultura svima na inspiraciji i poticaju; hvala svim uključenim institucijama te radnicama i radnicima u kulturi s kojima posljednjih 10 godina gradimo inkluzivnije i solidarnije društvo; hvala Marinelli i cijelom Impact4Values timu na povjerenju i podršci ovoj priči i zajednici.

Hvala svima na korištenju Smjernica, učenju i inkluziviranju prostora i sadržaja te na stvaranju sigurnog i dostupnog prostora — baš svima nama.

Hvala Milani na svjetlu u mraku.

Maja Ogrizović,
voditeljica i inicijatorica inkluzivnih programa u kulturi

popis literature

Allman, D. (2013). The sociology of social inclusion. Sage Open, 3(1) DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244012471957>

Banks, M. (2017) Creative Justice: Cultural Industries, Work and Inequality, Rowman & Littlefield Publishers, London

Barada, V., Primorac, J., Buršić, E. (2016), Osvajanje prostora rada: uvjeti rada organizacija civilnog društva na području suvremene kulture i umjetnosti, Biblioteka Kultura nova, Zagreb

Bojanić, S., Lukanović, M., Čehajić Stojanović, K., Smoljanović, K., & Zubčić, M. L. (2019). Time and risk produce quality.

Bourdieu, P. (1977) Frontmatter. In R. Nice (Trans.), Outline of a Theory of Practice, Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1986) The Forms of Capital, Richardson, J., Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, Westport, CT: Greenwood, pp. 241-58

Brook, O., O'Brien, D., Taylor, M. (2018), PANIC! Social Class, Taste and Inequalities in the Creative Industries, Available at: <https://createlondon.org/wp-content/uploads/2018/04/Panic-Social-Class-Taste-and-Inequalities-in-the-Creative-Industries1.pdf>

Brook, O., O'Brien, D., Taylor, M. (2020) Culture Is Bad For You, Manchester University Press

Gill, R., Pratt, A.C. (2008), In the Social factory? Immaterial Labour, Precariousness and Cultural Work, Theory, Culture & Society, 25 (7-8), pp.1-30.

Matić Benčić, Dunja, 2024, „Percepcije i izražavanja socijalne inkluzivnosti među kulturnim i kreativnim radnicima u gradu Rijeci“, <https://doi.org/10.23669/9YSD90>, CROSSDA, V1

Kenyon, S. (2003, June). Understanding social exclusion and social inclusion. In Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Municipal Engineer (Vol. 156, No. 2, pp. 97-104). Thomas Telford Ltd. DOI: <https://doi.org/10.1680/muen.2003.156.2.97>

Primorac, J. (2021), Od projekta do projekta: rad i zaposlenost u kulturnom sektoru, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, Zagreb

bilješke:

ské:
byšské

Handwriting practice lines consisting of 20 sets of three horizontal dashed lines.

Kultura svima

Kultura svima sastavni je dio
obitelji:

Projekt udruge Filmaktiv, naziva Kultura svima financiran je sredstvima Europske unije u okviru Programa Impact4Values. Projekt sufinancira Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske. Financirano sredstvima Europske unije. Izneseni stavovi i mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima i mišljenjima Europske unije ili Europske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Europska unija ni EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njega.

Hej!

